

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ
ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ТУРИЗМУ
Кафедра туризмознавства і туристичних
спеціалізацій**

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчально-методичний посібник
для студентів денної та заочної форми навчання
спеціальності
6.140101 “Готельно-ресторанна справа”

**Івано-Франківськ
2011**

УДК 330(075.8)

ББК 65я73

Навчально-методичний посібник з дисципліни "Основи економічної теорії" для студентів за фаховим спрямуванням 6.140101 "Готельно-ресторанна справа" / автор-упорядник В.В. Орлова – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. – 102 с.

Розробники:

Орлова В.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Остап'юк Н.І. – асистент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Великочий В.С. – доктор історичних наук, професор, зав. кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стефінін В.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Затверджено Вченою радою Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Протокол № 8 від «17» травня 2011 р.

ББК 65я73

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВСТУП

Навчальна дисципліна "Основи економічної теорії" входить як обов'язкова дисципліна, до програми фахової підготовки студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 6.140101 "Готельно-ресторанна справа" за освітньо-кваліфікаційним рівнем "бакалавр". Її вивчення забезпечує студентам науково – методологічне підґрунтя для опанування знаннями з конкретних економічних дисциплін за обраними спеціальностями.

Мета вивчення дисципліни – надання студентам глибоких знань із питань формування системи знань про економічні відносини як суспільну форму виробництва, проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів і шляхи забезпечення суспільних потреб у різних суспільно-економічних формаціях.

Завдання дисципліни:

- формування системи знань про економічні відносини як суспільну форму виробництва, проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів і шляхи забезпечення суспільних потреб у різних суспільно-економічних формаціях.
- вивчення загальних засад економічного життя суспільства;
- розкриття закономірностей розвитку економічної системи та діалектики взаємозв'язку її структурних елементів;
- з'ясування механізму дії економічних законів і механізму використання їх людьми у процесі господарської діяльності;
- визначення принципових рис основних соціально-економічних систем та напрямів їх еволюції, ролі політекономії в розробленні шляхів планомірної трансформації постсоціалістичної економіки в соціальне орієнтовану економічну систему.

Предмет дисципліни - економічні відносини в їх єдності з продуктивними силами, політичними, ідеологічними, національними та іншими інститутами суспільства.

Вимоги до студентів, що вивчають дисципліну.

Для досягнення мети та завдань вивчення дисципліни, студенти повинні виконати запланований учбовим планом обсяг аудиторних занять(прослухати лекції та прийняти участь у семінарських заняттях), пройти рубіжний контроль знань у вигляді :

- відповідей на семінарських заняттях;
- тестових контрольних завдань;
- виконання індивідуальних завдань;
- підготовка рефератів та наукових доповідей на студентські наукові конференції;
- самостійне вивчення окремих тем і питань курсу.

Основною метою самостійної роботи студентів є поглиблення набутих теоретичних знань та практичних навиків в рамках навчальної програми, оволодіння навичками самостійної роботи над навчальною літературою та нормативно-правовими документами, щоб на основі їх аналізу та узагальнення студенти могли робити самостійні висновки теоретичного і практичного характеру, обґрунтовуючи їх належним чином.

Підсумковий контроль знань.

Завершується процес вивчення дисципліни складанням письмового екзамену з курсу. Перелік програмових вимог до екзамену наведено в додатку 1.

До екзамену допускаються студенти, які опрацювали в повному обсязі програму дисципліни, пройшли всі стадії рубіжного контролю, не мають заборгованостей і сума балів по результатах роботи за семестр становить не менше 25 балів.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

"Основи економічної теорії"

Зміст	Всього	В тому числі		
		лекції	сем	СРС
<i>Тема 1. Предмет і функції економічної теорії.</i>	4	2	-	2
<i>Тема 2. Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.</i>	6	2	2	2
<i>Тема 3. Економічна система суспільства. Відносини власності.</i>	6	2	-	2
<i>Тема 4. Форми організації суспільного виробництва.</i>	6	2	2	2
<i>Тема 5. Теорія грошей і грошового обігу.</i>	6	2	2	2
<i>Тема 6. Ринок: сутність, функції та моделі</i>	6	2	2	2
<i>Тема 7. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу</i>	6	2	-	2

<i>Тема 8. Витрати виробництва і прибуток.</i>	6	2	2	2
<i>Тема 9. Капітал як матеріальна основа підприємницької діяльності</i>	6	2	2	2
<i>Тема 10. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки</i>	6	2	2	2
<i>Тема 11. Капітал і наймана праця.</i>	7	2	2	2
<i>Тема 12. Економічне зростання та його чинники. Економічні цикли.</i>	6	1	-	2
<i>Тема 13. Світове господарство. Економічні аспекти глобальних проблем.</i>		1	-	4
<i>Всього</i>		<i>24</i>	<i>16</i>	<i>38</i>

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ПО ТЕМАХ

Тема 1. Предмет і функції економічної теорії.

1.1. Предмет економічної теорії.

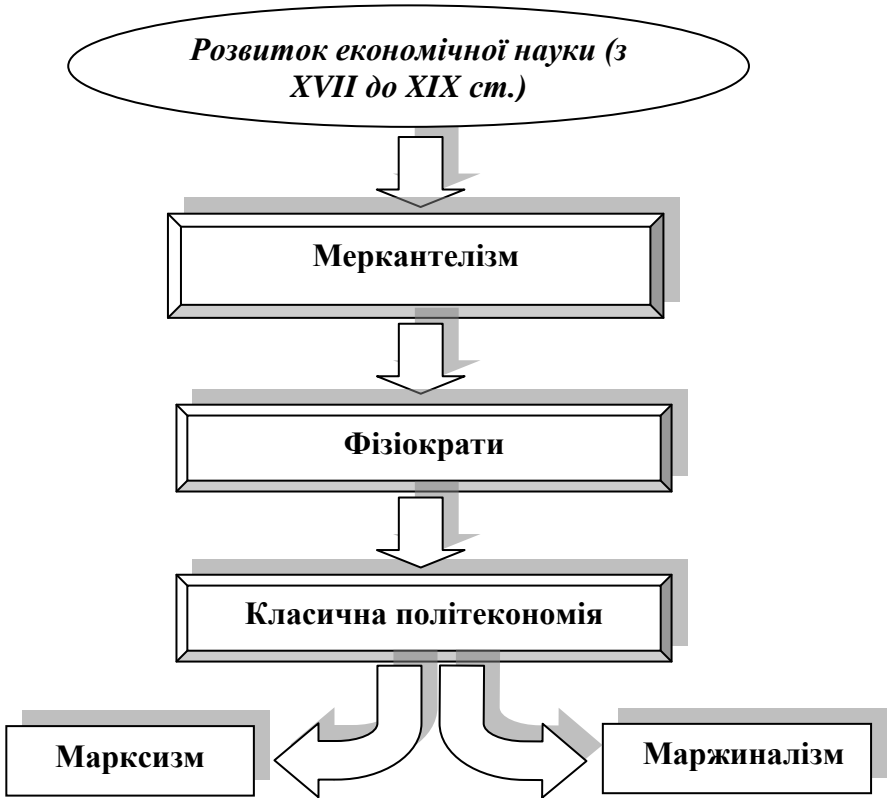
- Визначення предмета економічної теорії.
- Об'єкт економічної теорії.
- Розділи, які включає економічна теорія.
- Походження терміну економічна теорія
- Економічні відносини, які досліджує економічна теорія.
- Функціонування і розвитку економічних систем у різні історичні епохи.

1.2. Закони та категорії економічної теорії.

- Формування та визначення понятійного апарату економічної теорії: економічна категорія, економічний закон, економічний принцип.
- Критерії, що визначають сутність економічної категорії:
 - відображає не природні властивості речей і предметів, а характерну властивість певної;
 - має об'єктивний характер;
 - має історичний характер.
- Категорії, що використовуються у курсі економічної теорії: власність, товар, вартість, гроші, капітал, капіталістична економіка, ринок, наймана праця, заробітна плата та інші.
- Система законів економіки та закономірностей її розвитку.
- Класифікація економічних законів суспільства.
 - усезагальні закони,
 - особливі економічні закони,
 - специфічні економічні закони,

1.3. Зародження та розвиток економічної теорії.

- Виникнення економічної теорії, як самостійної науки.
- Марксистська політекономія і вчення про трудову теорію вартості, а також про теорію додаткової вартості.
- Теорія граничної корисності — маржиналізм.
- Американська школа граничної продуктивності. Новий напрям у політекономії — неокласичний.
- Нова політекономічна школа - «неокласичний синтез».
- Прихильники інституціоналізму

Основні етапи розвитку економічної науки.

- Монетаристська школа.
- Сучасні напрями економічної теорії:
 - Неокласицизм.
 - Монетаризм
 - Кейнсіанство
 - Інституціоналізм,
 - Неокласичний синтез.

1.4. Методи економічної теорії.

- Умова розвитку всіх наук - застосовувати науково обґрунтовані методи.
- Прийоми і способи, які використовує економічна теорія, для дослідження свого предмета.
- Визначення методу економічної теорії.
- Загальнонаукові методи пізнання.
- Діалектичний метод пізнання
- Структурно-функціональний метод.
- Спеціальні (конкретні) методи пізнання:
 1. Метод наукової абстракції.
 2. Індукція.
 3. Дедукція

1.5. Функції економічної теорії.

- Функції економічної теорії.
 - пізнавальна функція.
 - Практична функція
 - ідеологічна функція.
 - методологічна.
- Позитивна економічна теорія
- Нормативна економічна теорія.

Термінологічний словник

Економічна категорія — це узагальнююче поняття, які відбивають істотні сторони економічних явищ і процесів (щоб охарактеризувати ринкову економіку необхідно глибоко знати цілу систему економічних категорій, починаючи з товару, вартості, собівартості, грошей, ціни,

конкуренції та ін. і закінчуючи маркетингом і менеджментом).

Економічний закон — суттєві, стійкі і необхідні причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності даного економічного процесу.

Економічна теорія — це суспільна наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на ефективне господарювання в умовах обмежених ресурсів, з метою задоволення своїх безмежних потреб.

Метод пізнання — спосіб, шлях дослідження предмета політичної економії.

Нормативна політична економія — така, що спирається на оцінні судження людей стосовно того, якою має бути економічна система суспільства.

Позитивна політична економія — така, що має справу з фактами об'єктивної дійсності та уникає суб'єктивних оцінних суджень.

Предмет економічної теорії — уся система економічних відносин людей в їх єдності і взаємодії з обмеженими продуктивними силами та політичними, ідеологічними і соціальними інститутами суспільства.

Принцип — узагальнення, яке лежить в основі певного економічного явища, становить його першооснову.

Тема 2. Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.

2.1. Виробництво як визначальний фактор потреб суспільства та їх розвитку.

- Фактори виробництва та їх взаємодія.
- Суспільне виробництво, як взаємодія трьох основних факторів: робочої сили, або, як її часто називають, праці, засобів виробництва і землі. У ринковій економіці сформувався ще один фактор — підприємницький талант.
- Засоби виробництва — це всі види засобів праці і предметів праці.

- Поділ засобів праці
- Поділ предметів праці.
- Взаємозв'язок і розвиток факторів виробництва.

2.2.Економічні потреби суспільства, їх суть та структура.

- Економічні потреби, їх сутність і структура.
- Кінцевою метою виробництва є задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника.
- Суть категорії потреба.
- Критерії поділу потреб:
 - фізіологічні потреби, зумовлені існуванням і розвитком людини як біологічної істоти (їжа, одяг, житло);
 - соціальні потреби, зумовлені соціальною, суспільною природою людини (спілкування, суспільне визнання);
 - духовні потреби, зумовлені розвитком людини як особистості (творчість, самовираження).
- За критерієм нагальності та ієрархічності взаємозв'язків між ними вирізняють моделі Ф.Герцберга, А. Маслоу, К.Альдерфера.
- Виокремлення потреб нижчого порядку (первинні) та вищого (вторинні).
- Засоби задоволення людських потреб - блага:
 - не уречевлені (здоров'я, знання спілкування);
 - уречевлені (дари природи, їжа, одяг, житло).
 - неекономічні (дарові, надані природою без зусиль людини)
 - економічні (обмеження, що є результатом економічної діяльності)
- Класифікація потреб за суб'єктами і об'єктами.
- Економічні блага:
 - споживчі блага (товари та послуги, призначені для безпосереднього задоволення людських потреб);
 - виробничі блага (товари та послуги призначені для виробництва споживчих благ)

- матеріальні блага (товари та послуги сфери матеріального виробництва)
- нематеріальні блага (створюються в сфері нематеріального виробництва)
- теперішні блага (перебувають у безпосередньому користуванні економічними суб'єктами)
- майбутні блага (товари та послуги, якими економічні суб'єкти зможуть скористатися в майбутньому)

2.3. Економічний закон зростання потреб.

- Дія двох законів суспільного розвитку — закону зростання потреб і закону розвитку факторів виробництва.
- Сторони соціально-економічного прогресу:
 - неухильний розвиток людини з її зростаючими потребами;
 - підвищення ефективності виробничих ресурсів за послідовного нарощування обсягу відтворюваних ресурсів та їх якісних показників (продуктивності, корисності тощо).
- Кількісне так і якісне зростання потреб.
- Всезагальний економічний закон зростання потреб
Безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що у свою чергу стимулює появу нових і нових потреб.
- Механізм взаємодії потреб і виробництва.
- Вирішення суперечності між безмежністю потреби і обмеженістю.
- Класифікація потреб в матеріальних благах і послугах.
- Дійсні потреби.
- Платоспроможні потреби.
- Перспективні потреби — це потреби в матеріальних благах і послугах.
- Діалектичний взаємозв'язок між виробництвом і потребами людей, тобто між об'єктивними і суб'єктивними факторами.
- Об'єктивні фактори формування і розвитку потреб.
- Закон зростання потреб, його суть.
- Задоволення особистих потреб.

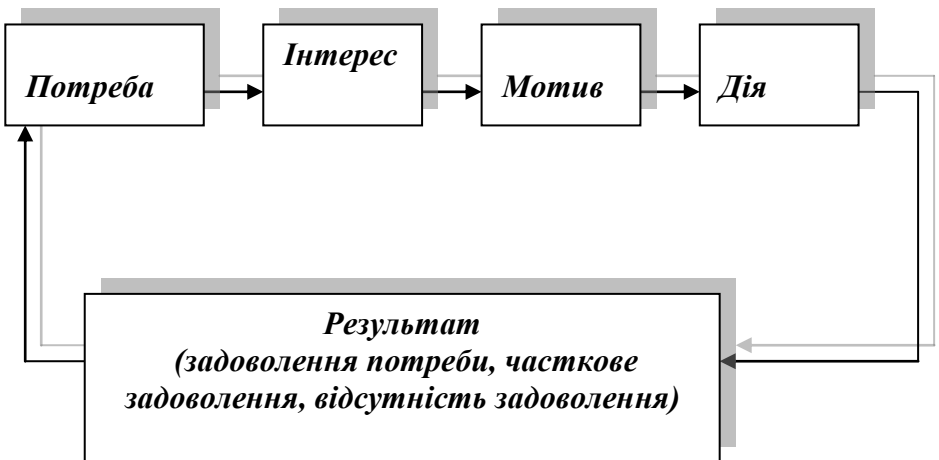
- Поділ потреб залежно від форм задоволення: індивідуальні та спільні.
- Механізм дії закону зростання потреб.
- Традиційні потреби. Нові потреби. Сукупні потреби

2.4. Корисність продукту. Закон спадної граничної корисності.

- Корисність продукту та її види.
- Гранична корисність та її сутність.
- Сутність граничної корисності.
- Закон спадної корисності.

2.5. Економічні інтереси, їх взаємозв'язок з потребами, споживанням і виробництвом.

- Економічні інтереси та їх структура.
- Форма вияву потреб, усвідомлене прагнення людини до її задоволення - інтерес (від латин. мати важливе значення) .
-
-

Потреби та ітереси як джерело активності економічних суб'єктів

- Економічний інтерес — мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб.
- Суб'єкт економічних інтересів, об'єкти економічних інтересів.
- Індивідуальні інтереси. Інтереси трудових колективів та економічні інтереси держави.
- Стимулювання до певних дій шляхом застосування економічних стимулів.
- Стимул (від лат. збуджую, заохочую) – подразник, який викликає ту чи іншу реакцію, спонукання до дії.
- Мотив (від лат. рухаю, штовхаю) – спонукальна причина дій і вчинків людини.
- Логічний ланцюжок активної діяльності.
- Суперечлива взаємодія виробництва та споживання, інтересів, потреб і стимулів.
- Економічні суперечності, їх характер і типи.
- Суб'єктивна, об'єктивна основи Суперечності.
- Реальною потребою економічного життя
- Умова для розвитку суспільного виробництва і більш повного задоволення зростаючих потреб.

Термінологічний словник

Абсолютні потреби — такі потреби в матеріальних благах і послугах, які породжені сучасним рівнем розвитку економіки і виробництво яких лише починає освоюватися.

Виробничий потенціал суспільства — сукупність виробничих ресурсів, тобто факторів виробництва, з урахуванням їх обсягу, структури, технічного рівня та якості за умови повного використання робочої сили і підприємницького ресурсу.

Виробництво — процес створення людьми у взаємодії з іншими виробничими факторами різноманітних благ, необхідних для забезпечення життєдіяльності, добробуту і розвитку всього суспільства.

Гранична корисність — додаткова корисність, або задоволення, одержуване людиною від споживання ще однієї одиниці конкретного блага.

Дійсні потреби — ті, які в основному відповідають рівню розвитку виробництва відповідних благ і можуть бути задоволені.

Економічний інтерес — реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб.

Економічні потреби — ставлення людей до економічних умов їх життєдіяльності, котрі дають їм задоволення, насолоду або втіху і які спонукають людей до діяльності, щоб мати і володіти такими умовами.

Закон зростання потреб — невтомне бажання людей мати все більше матеріальних благ і послуг, які дають їм насолоду, тобто задовольняють їхні зростаючі потреби.

Закон спадної корисності — зменшення граничної корисності в міру споживання людиною кожної додаткової одиниці певного продукту.

Засоби виробництва — створені людиною в процесі виробництва засоби праці та предмети праці.

Корисність — здатність матеріального блага чи послуги задовольняти ту чи іншу потребу людини.

Межа виробничих можливостей національної економіки — максимальний обсяг продукції, що її може виробити економіка за даного рівня технологічного розвитку і наявних факторів виробництва.

Підприємницька здібність — особливий вид людського капіталу, представленого діяльністю з координації і комбінування всіх інших факторів виробництва.

Платоспроможні потреби — ті, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів і рівня цін.

Потреба — категорія, що відбиває ставлення людей до умов їх життєдіяльності, а звідси визначає і поведінку.

Продукція виробництва — вироблені матеріальні блага і послуги, які є корисними для забезпечення потреб суспільства.

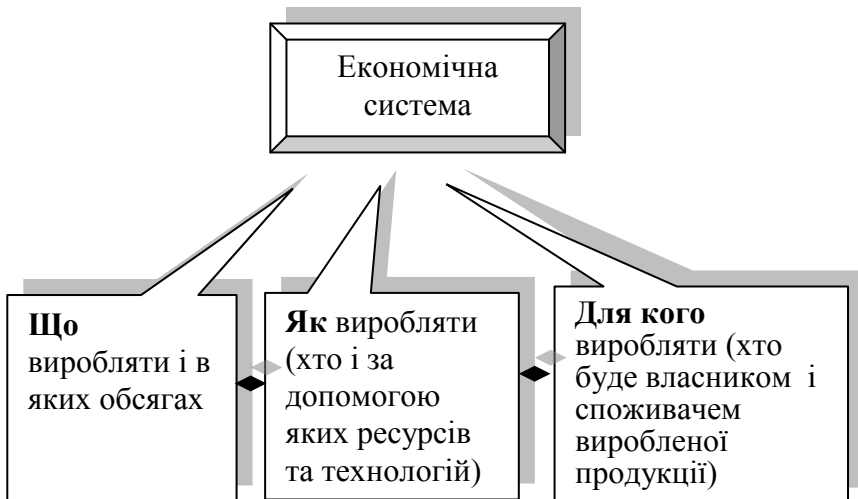
Рідкість ресурсів — нестача (обмеженість) землі, засобів виробництва, робочої сили і підприємницької здібності для задоволення безмежних матеріальних потреб людей.

Робоча сила — сукупність фізичних і розумових здібностей людини, її здатність до праці.

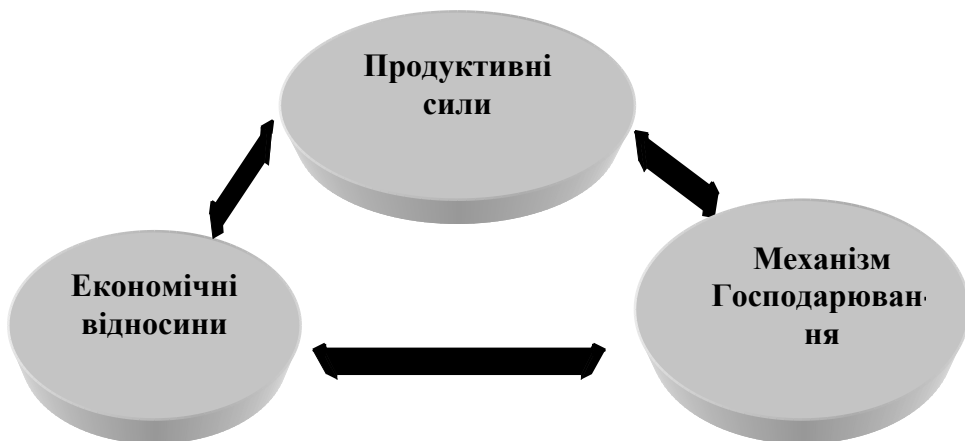
Тема 3. Економічна система суспільства. Відносини власності.

3.1. Економічна система: сутність, структурні елементи і критерії класифікації.

- Система як загальнонаукове поняття, її властивості: цілісність, упорядкованість, стійкість, саморух та загальна мета.
- Підходи до визначення економічної системи, а саме:
 - як сукупності відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;
 - як сукупності людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
 - як історично визначеного способу виробництва;
 - як особливим чином упорядкованої системи зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
 - як сукупності всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм .
- Основні ознаки економічної системи.

- Елементи економічної системи:
 - провідний тип власності на ресурси;
 - основні групи суб'єктів суспільного виробництва і відносини між ними;
 - економічну форму результатів виробництва;
 - принципи організації виробництва, розподілу, обміну і споживання;
 - загальні економічні закони.
- Економічна система як сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.
- Елементи економічної системи: продуктивні сили, економічні відносини і механізм господарювання.

Елементи економічної системи

- Продуктивні сили як матеріально-речовий зміст економічної системи
- Найважливіша функція господарського механізму – забезпечення процесу відтворення та ефективного розвитку суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом та споживанням, попитом та пропозицією.

- Класифікація економічних систем та її критерії: структуроутворюючі, соціально-економічні (змістовні), об'ємні і динамічні.
- Системи виробничих відносин, системи функціональних зв'язків, інституціональні системи.
- Економічні системи за формами господарювання, за формаційними ознаками, за цивілізаційними ознаками і за типом технологічного розвитку.
- Економічні системи «чисті» та «змішані», статичні та такі, що історично розвиваються.

3.2. Економічні відносини як соціальна форма і спосіб організації економічної системи.

- Економічні відносини — відносини і зв'язки між: людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ.
- Чотири фази чи сфери суспільного виробництва: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання.
- Відносини між людьми у сфері виробництва:
 - привласнення предметів природи;
 - способу поєднання людського ресурсу із засобами виробництва;
 - відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва;
 - організаційно-економічних відносин, складовою яких є управління виробництвом;
 - відносин між людьми щодо привласнення засобів виробництва.
- Техніко-економічні відносини.
- Організаційно-економічні відносини
- Соціально-економічні відносини

3.3. Типи економічних систем та критерії їх класифікації.

- Формаційний підхід і класифікація типів економічних систем.

- Спосіб виробництва як єдність і взаємодія продуктивних сил даного типу суспільно-виробничих відносин. Економічна формація суспільства, її структура, тобто єдність розгалуженої системи елементів, що перебувають у глибокому взаємозв'язку і взаємодії.
- Класифікація економічних систем за двома ознаками:
 - за формою власності на засоби виробництва;
 - за способом управління господарською діяльністю.
- Типи економічних систем: традиційна, ринкова, командно-адміністративна, змішана.

Типи економічних систем

- Цивілізаційний підхід до класифікації економічних систем.
- за цивілізаційним підходом можна виділити три типи економічних систем:
 - аграрну, або традиційну;
 - індустріальну;
 - постіндустріальну.
- Загальний економічний закон розвитку економіки.

3.4. Власність як економічна категорія.

- Власність як сукупність суспільних відносин – економічних, соціальних, правових, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо.

- Соціально-економічна сутність власності яка розкривається і реалізується не в системі звязків «Людина-річ», а в площині взаємодії «людина-людина» з приводу привласнення об'єктів власності.
- Привласнення – процес, що виникає у результаті поєднання об'єкта і суб'єкта привласнення, тобто це конкурентно-суспільний спосіб оволодіння річчю.
- Головний об'єкт привласнення в економічній системі, який визначає її соціально-економічну форму, цілі й інтереси є привласнення засобів виробництва і його результатів.
- Власність – як сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів.
- Відчуження – це позбавлення суб'єкта права на володіння, користування і розпорядження тим чи іншим об'єктом власності.
- Відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі три види відносин:
 - відносини з приводу привласнення об'єктів власності;
 - відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності (тобто одержання від них доходу);
 - відносини з приводу господарського використання об'єктів власності.
- Відносини власності виявляються через суб'єкта та об'єкта власності
- Суб'єкти власності— це індивіди, фізичні особи, які в процесі відчуження—привласнення матеріальних благ і послуг можуть вступати між собою у відносини з цього приводу.
- Об'єктами власності (це все те, що можна привласнити чи відчужити) може служити все розмаїття національного багатства, включаючи землю з її надрами, водний і повітряний простір, а також твори інтелектуальної праці. Ознаки власності. Категорія власності, як будь-яка інша, має певні ознаки, що визначають її економічний зміст.
- До найбільш характерних ознак власності слід віднести такі:

- власність — це соціально-економічні, виробничі відносини між людьми, а не відношення людини до речі;
- власність — це результат суспільного розвитку, а не окремої людини;
- власність — це відносини щодо присвоєння матеріальних благ: засобів виробництва, предметів споживання і послуг;
- оскільки матеріальні блага виробляються за допомогою засобів виробництва, то першість належить відносинам щодо присвоєння виробництва, бо хто володіє засобами виробництва, той володіє і його результатами;
- за певних умов засоби виробництва можуть відчужуватися від безпосереднього виробника, отже, власність на засоби виробництва являє собою соціальну форму поєднання робочої сили із засобами виробництва і в такий спосіб визначає історичний тип даного способу присвоєння;
- у реальній дійсності власність завжди виступає в конкретно-історичній формі.
- Економічний зміст і юридична форма власності.
- Право власності – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних та юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності.
- Власність як економічна категорія, що виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів.
- Власність як юридична категорія, що відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм.

3.5. Структура власності.

- Типи власності. Структура власності два її типи:
 - перший — трудова, неексплуаторська

- другий — експлуататорська власність.
- Види власності: приватна і суспільна.
- Сучасні форми приватної власності:
 - Індивідуально – трудова власність характеризується тим, що фізична особа в підприємницькій діяльності одночасно використовує власні засоби виробництва і свою робочу силу.
 - Партнерська власність є об'єднанням капіталів або майна кількох фізичних осіб чи юридичних.
 - Корпоративна(акціонерна) власність – це капітал, утворений завдяки випуску і продажу акцій.
- Суспільна власність означає привласнення засобів виробництва і його результатів
- Державна власність – це така система відносин, за якої абсолютні права на управління і розпорядження власністю здійснюють органи державної влади.
- Державна власність поділяється на загальнодержавну і муніципальну(комунальну).
- Загальнодержавна власність – це спільна власність усіх громадян країни, яка не поділяється на частки і не персоніфікується між окремими учасниками економічного процесу.
- Муніципальна(комунальна власність) – це власність, яка перебуває у розпорядженні регіональних державних органів (області, міста, району).
- Кооперативна власність – це об'єднана власність членів окремого кооперативу, створена на добровільних засадах для здійснення спільної діяльності.
- Власність громадських і релігійних об'єднань створюється за рахунок власних коштів, пожертвувань громадян чи організацій або шляхом передачі державного майна.
- Змішана власність поєднує різні форми власності – приватну, державну, колективну, кооперативну та інші в тому числі й власність іноземних суб'єктів.
- В Україні законодавчо закріплені такі форми власності:
 - приватна;
 - колективна;
 - державна.

Термінологічний словник

Економічна формація — спосіб виробництва як єдність і взаємодія продуктивних сил і даного типу суспільно-виробничих відносин.

Економічні відносини — відносини і зв'язки між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Загальний економічний закон відповідності — відповідність усіх структурних елементів економічних відносин за своїми якісними параметрами рівню розвитку і характеру продуктивних сил.

Поділ праці — процес відокремлення різних видів виробничої діяльності, завдяки чому окремі групи виробників закріплюються на тривалий період за певними видами виробничої діяльності.

Продуктивні сили — система факторів виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи, відповідно до потреб людей створює матеріальні та духовні блага і визначає зростання продуктивності суспільної праці.

Продуктивність праці — ефективність, плідність праці людського фактора як основної продуктивної сили.

Спосіб виробництва — єдність і взаємодія продуктивних сил, що перебувають на певному рівні розвитку, і даного типу виробничих відносин.

Технологічний спосіб виробництва — поєднання знарядь праці з матеріалами, технологією, енергією, інформатикою та організацією виробництва.

Власність — не річ, а відносини між людьми з приводу виробництва і відчуження—привласнення його результатів — матеріальних благ і послуг.

Економічний зміст власності — глибинна сутність відносин власності, що характеризує відособлене присвоєння результатів економічної діяльності людей.

Об'єкти власності — майно чи результати праці, з приводу яких виникають відносини власності.

Ознаки власності — суттєві властивості, що розкривають економічний зміст власності.

Право власності — юридична форма прояву відносин власності, що реалізується в трьох атрибутах: право володіння, право розпорядження, право користування.

Приватна власність — вид власності, за якого всі три функції права власності належать окремій приватній особі.

Суб'єкти власності — фізичні чи юридичні особи, які вступають у відносини власності.

Суспільна власність — вид власності, за якого її функції — володіння, розпорядження і користування — належать не одному приватному суб'єкту, а багатьом.

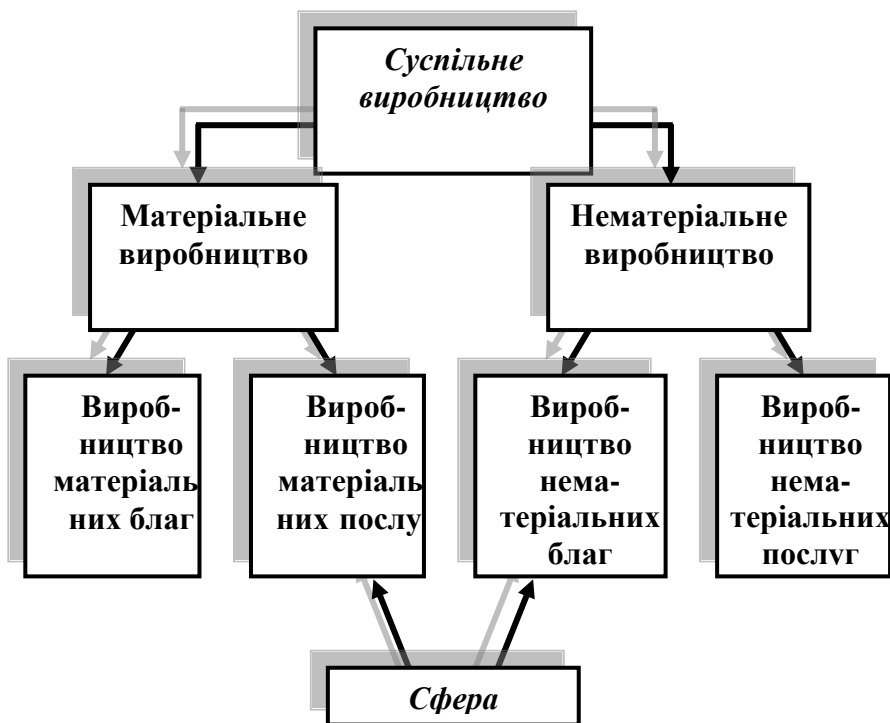
Трудова власність — тип відносин, за яких майно, котрим володіє власник, є результатом його особистої праці чи праці членів його сім'ї.

Тема 4. Форми організації суспільного виробництва.

4.1. Форми організації суспільного виробництва: натуральне і товарне. Їх суть та основні риси.

- **Суспільне виробництво** як сукупна організована діяльність людей із перетворювання речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.
- Загальні ознаки виробництва
 - Завжди є суспільним виробництвом.
 - Має безперервний характер розвитку, постійно повторюється, тобто відтворюється.
 - У процесі виробництва виникають економічні відносини між людьми.
 - Є важливою складовою частиною тієї чи іншої соціально-економічної системи.
 - Найважливіші елементи процесу виробництва у будь-якому суспільстві: праця, предмети праці, засоби праці.
- **Праця** — свідомо доцільна діяльність людини, яка спрямована на створення тих чи інших благ з метою задоволення потреб.

- **Робоча сила** - це сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі праці.
- **Предмети праці** – всі речовини природи, на які спрямована праця людини і які становлять матеріальну основу майбутнього продукту.
- **Засоби праці** – це річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.
- Сукупність предметів і засобів праці складають **засоби виробництва**, які є одним з елементів продуктивних сил.

Структура суспільного виробництва

- Галузева структура суспільного виробництва

- Продукт сфер нематеріального виробництва набуває форми «товару-послуги», яка має ряд характерних ознак.
- Ознаки товару-послуги:
 - Сутність послуги, як правило, полягає не в матеріально-речовій формі, а в корисному ефекті певної трудової діяльності.
 - Процес виробництва послуги збігається з моментом її споживання в часі й просторі (послуга лікаря, вчителя, музиканта, тренера, перукаря тощо).
 - Послуга, як правило, не може накопичуватись і транспортуватись.
 - Взаємозв'язок та взаємодія між сферами матеріального та нематеріального виробництва.
- Форма суспільного виробництва – це певний спосіб організації господарської діяльності.
- Дві основні форми організації суспільного виробництва: натуральна і товарна.
- Основні риси натурального господарства:
 - замкнутість економічної діяльності.
 - ґрунтується на ручній праці, примітивних засобах виробництва та найпростішій організації праці
 - відсутність обміну.
 - панівна форма суспільного виробництва в усіх докапіталістичних формаціях .
- Натуральне виробництво — тип господарства, в якому виробництво спрямовано безпосередньо на задоволення особистих потреб і потреб виробництва.
- Необхідна умова виникнення товарного виробництва і обміну.
- Перший великий суспільний поділ праці.
- Другий великий суспільний поділ
- Товарне виробництво – відкрита економічна форма господарства.
- Основні риси товарного виробництва:
 - суспільний поділ праці.
 - приватна власність на засоби виробництва.
 - обмін товарами як форма економічного зв'язку між виробниками
 - стихійний характер товарного господарства.

- наявність ринку.
- Суб'єкти та об'єкти товарних відносин.
- Два типи товарного виробництва: просте і розвинуте.
- Проста форма товарного виробництва.
- Розвинена форма товарного виробництва
- Суттєві відмінності між простим і розвиненим товарним виробництвом
- Спільна риса— існування ринку та грошей.
- Праця як фактор виробництва.
- Людський капітал – сформований у результаті інвестицій і накопичення людиною певний запас знань, навичок, здібностей, мотивацій і стан здоров'я, які доцільно і ефективно використовуються в тій чи іншій сфері суспільного виробництва.
- Капітал – це економічний ресурс, що визначається як сукупність усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, використовуваних для виробництва товарів та послуг.
- Земля як фактор виробництва.

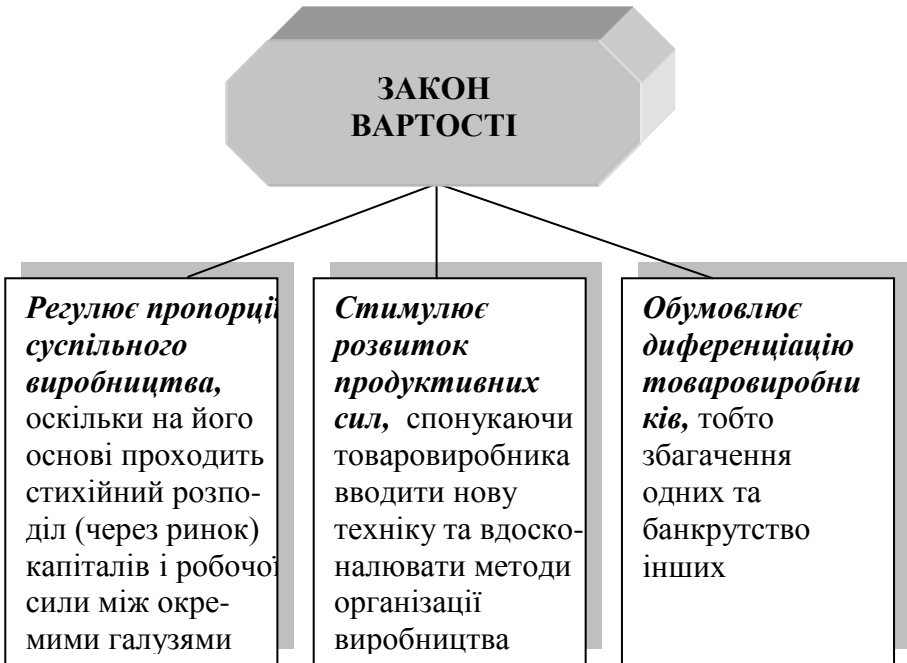
4.2. Економічні та неекономічні блага. Товар і його властивості.

- Основоположна категорія товарного виробництва «товар».
- Категорія «благо».
- **Властивості товару та його суперечності.**
- **Товар** - як економічне благо, що задовольняє певну потребу людини і використовується для обміну(купівлі – продажу).
- Дві властивості товару: споживча вартість і вартість
- **Мінова вартість** як кількісне співвідношення, пропорція, в якій один товар обмінюється на інший.
- *Поєднання вартості й цінності та їхнє суспільне визнання відбивається в ціні.*
- **Ціна** як формою грошового вираження вартості й цінності товару.
- **Рідкість** – характеристика економічних благ, що відображає обмеженість ресурсів для задоволення безмежних потреб суспільства.

4.3. Закон вартості, його сутність та функції.

- Закон вартості є законом функціонування і розвитку товарного виробництва.
- **Закон вартості** – закон, який передбачає, що виробництво і обмін товарів мають здійснюватися на основі їхньої вартості, тобто як обмін еквівалентів.

Функції закону вартості

Термінологічний словник

Вартість — економічна категорія, яка синтезує в собі вартість утрачених можливостей у зв'язку з виробництвом будь-якого товару.

Вартість утрачених можливостей — вартість товару чи ресурсу, від яких відмовились.

Домашня промисловість — виробництво в селянському господарстві готових продуктів для особистого і виробничого споживання.

Другий великий суспільний поділ праці — відділення ремесла від сільського господарства.

Загальний закон вартості: якщо чинники виробництва використовуються оптимально щодо платоспроможних потреб суспільства, забезпечують обсяг випуску товарів на межі виробничих можливостей суспільного виробництва, то вартість кінцевого продукту буде найнижчою з усіх можливих варіантів організації виробничого процесу.

Мінова вартість — кількісне відношення або пропорція, в якому один товар обмінюється на інший.

Натуральне виробництво — тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб і потреб виробництва.

Перший великий суспільний поділ праці — відділення тваринницьких племен від племен, що займалися переважно землеробством.

Просте товарне виробництво — товарне господарство, в якому товари виробляються дрібними виробниками — ремісниками, кустарями, селянами тощо.

Розвинена форма товарного виробництва — товарне господарство, в якому майже все виробляється не для себе, а на ринок і в якому масовим товаром стає робоча сила людини (праця).

Товар — продукт, що виробляється не для особистого споживання, а для обміну на гроші.

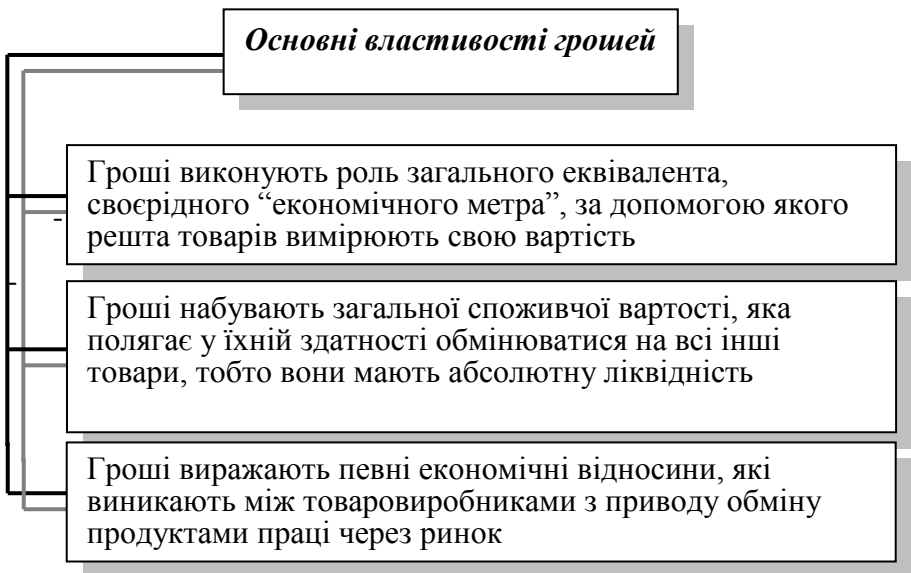
Товарне виробництво — організаційна форма суспільного виробництва, за якої продукти виробляються не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж на ринку.

Товарні економічні відносини — система зв'язків і відносин між людьми, які пов'язані з виробництвом товарів та їх обміном на ринку.

Тема 5. Теорія грошей і грошового обігу.

5.1. Виникнення грошових відносин. Еволюція і типи грошей.

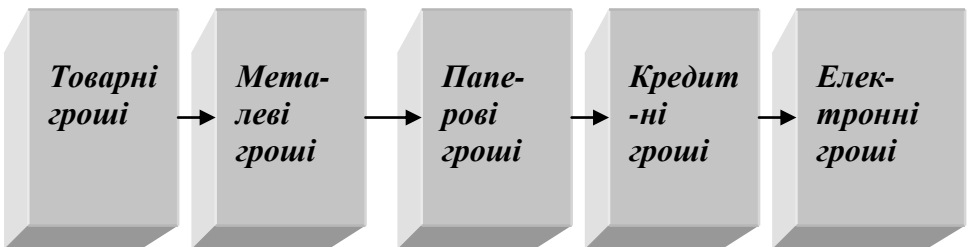
- Історія появи грошей.
- Дві основні концепції, що пояснюють причину виникнення грошей:
 - Раціоналістична.
 - Еволюційна

- Виникнення грошей шляхом поступового, стихійного виділення із загальної маси товарів такого, який починав відігравати роль головного предмета обміну.
- На початкових етапах розвитку гроші отримали назву продуктивних грошей.
- Металеві гроші — такі гроші, матеріальне тіло яких виготовлено з певного металу, а загальним еквівалентом вони стають завдяки великим витратам виробництва на видобуток цього металу.

- **Паперові гроші** — такі гроші, які є лише знаками вартості, виготовленими з паперу, і які заміщують в обігу певну кількість повноцінних грошей.
- **Кредитні гроші** — такі гроші, які являють собою боргові зобов'язання суб'єктів економіки і завдяки цьому виконують роль знаків вартості в обігу.
- **Вексель** — торгове боргове зобов'язання, яке передбачає сплату певної суми грошей певною особою у визначений строк.
- **Кредитні картки**, що являють собою пластиковий носій, на якому записана в електронній формі інформація про розміри кредиту, що наданий власнику картки банком. **Електронні гроші**, будучи одним з різновидів депозитних грошей, існують у вигляді електронного запису в пам'яті банківського комп'ютера.
- **Повноцінні гроші** — ті, які є загальним еквівалентом завдяки витратам виробництва на виготовлення їх матеріалу на рівні номінального знака вартості, який на них позначений.
- **Неповноцінні гроші** — це ті, витрати на виготовлення яких є значно меншими ніж той номінальний знак вартості, який на них позначений.

Еволюція видів грошей

5.2. Сутність і функції грошей.

- Гроші є товаром, але товаром особливим - таким, який служить загальним еквівалентом вартості,
- Функції грошей - дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.
 - Міра вартості:
 - засіб вираження вартості;
 - засіб уособлення одиниці вартості (масштаб цін).
 - Засіб обігу:
 - купівельний засіб;
 - засіб платежу.
 - Засіб збереження вартості чи засіб нагромадження.
- Функція грошей як міри вартості полягає у здатності грошей як загального еквівалента
 - Масштаб цін — певна вагова кількість дорогоцінного металу, яка законодавчо встановлюється державою як грошова одиниця країни та використовується для виміру товарних цін.
 - Функція засобу обігу — гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг.
- Функцію засобу обігу гроші виконують у формі монет і паперових грошей.
- **Монета** — зливочок грошового металу певної ваги, форми, проби та номіналу, узаконений державою як засіб обігу.
- **Паперові гроші** — це знаки, символи, представники повноцінних (золотих) грошей в обігу, що наділені державною владою примусовим курсом обігу.
- Функція засобу платежу полягає в обслуговуванні грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.
- Функцію утворення скарбу виконують ті гроші, які виходять з обігу, тимчасово переривають свій рух, нагромаджуються і перетворюються на скарб у своїй золотій або срібній "плоті".
- Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.

5.3. Сучасні функціональні форми грошей.

- Функціональні форми грошей і грошовий агрегат.
- Різні види грошових форм поєднуються у певні агрегати.
- Грошовий агрегат М0. Його структурними елементами є:
 - монети, що їх карбують державні установи;
 - скарбничі білети, що є казначейськими зобов'язаннями, випуск яких пов'язаний з фінансуванням дефіциту державного бюджету (ця форма грошей нині в Україні не використовується);
- банкноти, що являють собою різновид кредитних грошей.
- Другим групуванням функціональних форм грошей є грошовий агрегат М1. Структурними елементами грошового агрегату М1 є готівкові гроші (агрегат М0) та транзакційні депозити.
- Транзакційні депозити — вклади фізичних та юридичних осіб у комерційні банки й ощадні установи.
- Грошовий агрегат М2. Його структурними елементами є грошовий агрегат М1 та строкові депозити, що отримали назву «майже грошей» або «грошових активів».
- грошовий агрегат М3.

5.4. Закони грошового обігу.

- Сутність закону грошового обігу.
- Грошовий обіг — рух грошей у готівковій і безготівковій формах, який обслуговує реалізацію товарів і нетоварні платежі в господарстві.
- Обіг грошей здійснюється на основі властивих йому законів. Одним з найважливіших є закон, який визначає кількість грошей, необхідних для обігу.
- Закон грошового обігу передбачає, що протягом певного періоду в обігу має бути певна, об'єктивно зумовлена грошова маса. Він з'ясовує внутрішні зв'язки

між кількістю грошей в обігу і масою товарів, рівнем цін, швидкістю обороту грошей.

- Кількість грошей, необхідних для обігу, може бути визначена за такою формулою:

$$KГ = \frac{СЦ - К + П - ВП}{O}$$

де $KГ$ — кількість грошей, необхідних для обігу;

$СЦ$ — сума цін товарів, реалізованих протягом року;

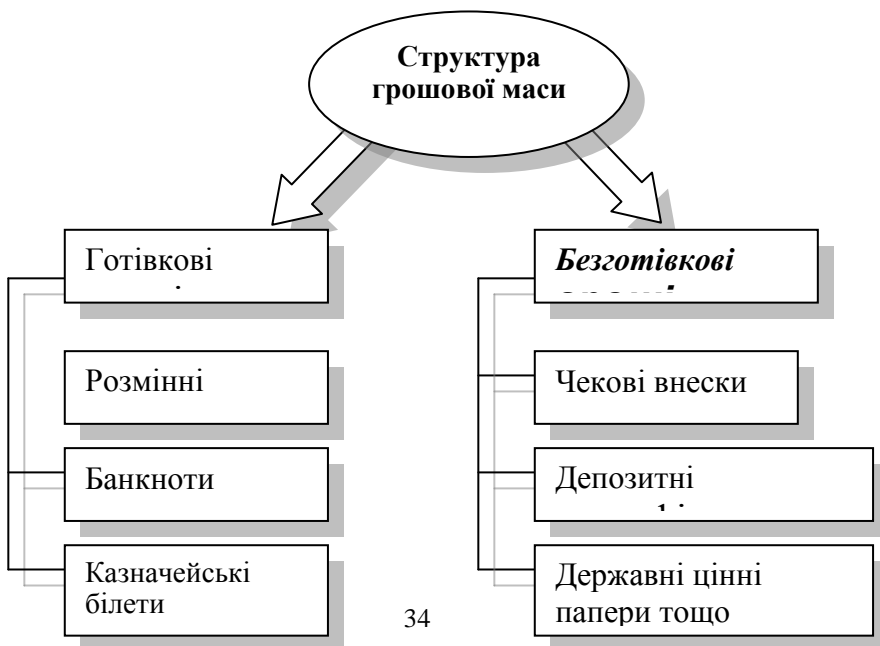
$К$ — сума цін товарів, проданих у кредит;

$П$ — платежі за кредити минулого року;

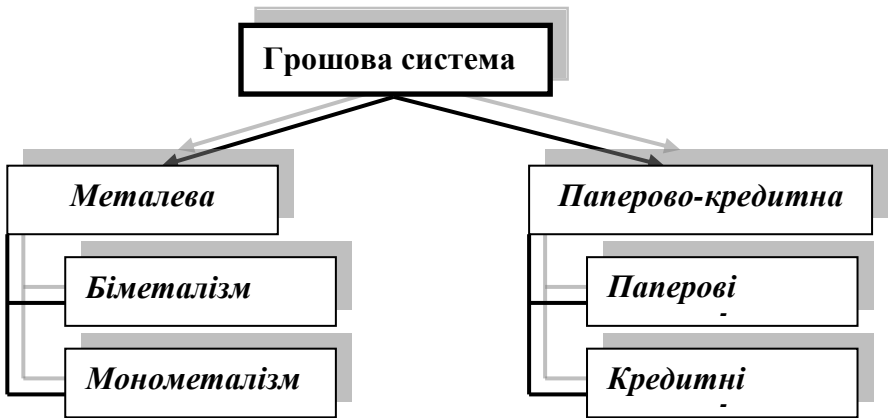
$ВП$ — платежі, які взаємно погашаються;

O — швидкість обороту однієї грошової одиниці за рік.

- **Грошова маса** — це сукупність усіх грошових засобів у готівковій і безготівковій формах, які забезпечують реалізацію товарів, послуг і всі нетоварні платежі у народному господарстві.
- Білонна монета — розмінна монета, що виготовляється з не-дорогоцінних металів або їх сплавів, номінальна вартість якої перевищує вартість вміщеного в неї металу та витрат на її чеканку.

- **Грошова система** — форма організації грошового обігу.
- **Металева система** — це грошова система, в якій роль загального еквівалента і засобу обігу виконують металеві гроші із золота чи срібла.
- **Біметалізм** є системою де роль загального еквівалента законодавчо закріплюється одночасно на рівних правах за двома благородними металами – золотом і сріблом.
- **Монометалізм** - це грошова система в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за одним благородним металом – золотом.

Типи грошових систем

5.5. Інфляція та забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці.

- Інфляція та її види і форми.
- Забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці та грошові реформи.
- Грошова реформа — перебудова державою наявної в країні грошової системи.
- Три основних види грошових реформ: формальну, деномінаційну та конфіскаційну.

- Найважливіші внутрішні причини інфляції.
 - надмірна емісія паперових грошей, яка порушує закони грошового обігу;
 - мілітаризація економіки, що відволікає значну частину ресурсів в оборонну промисловість, призводить до недовиробництва товарів народного споживання, створює їх дефіцит;
 - збільшення податкового тягаря на товаровиробників;
 - випередження темпів зростання заробітної плати порівняно з темпами зростання продуктивності праці.
- Зовнішні фактори інфляції.
- Інфляція — як знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві й порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги.
- Форми інфляції.
 - Відкрита інфляція.
 - Прихована інфляція.
 - Повзуча інфляція .
 - Помірна інфляція .
 - Галопуюча інфляція .
 - Гіперінфляція.
 - Збалансована інфляція.
 - Незбалансована інфляція.
 - Очікувана інфляція.
 - Неочікувана інфляція.
 - Інфляція попиту.
 - Інфляція пропозиції (витрат).
 - Стагфляція.

Термінологічний словник

Гроші — особливий товар, який є загальним еквівалентом вартості.

Інфляція — процес зменшення купівельної спроможності грошової одиниці.

Формальна грошова реформа зводиться до впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням тієї, що функціонує.

Деномінаційна полягає в тому, що разом зі зміною зразка купюри відбувається зміна існуючого масштабу цін (зменшення кількості нулів на купюрах).

Конфіскаційна грошова реформа полягає в безоплатному вилученні державою частини грошей суб'єктів економіки.

Тема 6. Ринок: сутність, функції та моделі

6.1. Ринкові відносини, їх суб'єкти і об'єкти.

- Капіталістична економічна формація охоплює такі інститути і принципи:
 - приватну власність;
 - клас капіталістів, власників засобів виробництва;
 - клас найманих працівників — робітників, інженерів і техніків, менеджерів, науковців;
 - свободу підприємництва і вибору;
 - особистий інтерес як головний мотив вибору;
 - конкуренцію;
 - опору на систему цін або ринкову систему;
 - обмежену роль держави.
- Ринкова система — система ринків, цін і конкуренції.
- Ринкові відносини, їх суб'єкти і об'єкти.
- Суб'єктами ринкових відносин є споживачі, виробники і постачальники ресурсів.
- Домогосподарства виконують дві основних функції в ринковій економіці: вони є основними постачальниками всіх економічних ресурсів і водночас основною видатковою групою в національному господарстві.
- Підприємства — основна ланка народного господарства.
- Основними об'єктами ринкових відносин є:
 - товари і послуги, які постачені на ринок або які можуть бути постачені за певного рівня ціни.
 - робоча сила, або праця;
 - земля та інші природні ресурси;
 - нерухомість: будівлі, споруди, житло.

6.2. Ринок і його сутність. Попит і пропонування.

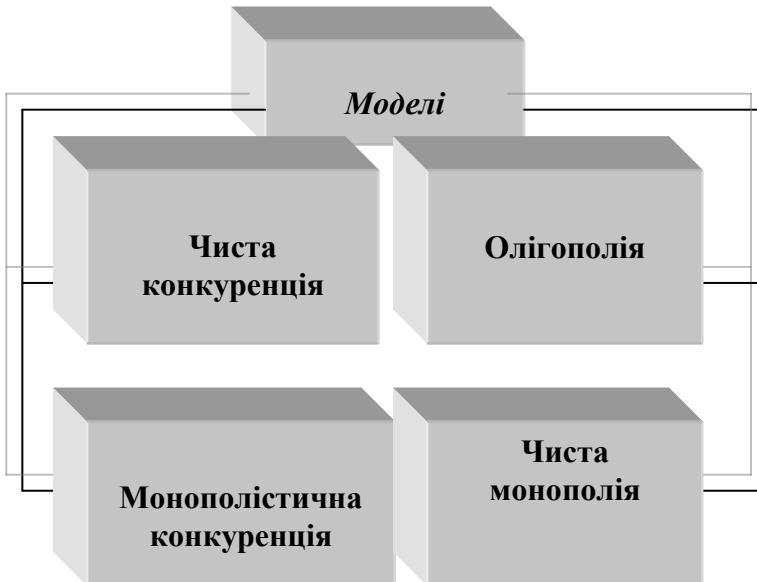
- Ринок і його сутність.
- Ринок — це обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва і обміну.
- Ключовими категоріями ринку є попит і пропонування
- Попит — сукупна потреба в товарах (послугах)
- Попит з позиції одного споживача називають індивідуальним.
- Поняття «потреба»: природна потреба (нужду) і похідна потреба (потребу).
- попит — платоспроможна потреба, з погляду вигідності ціни.
- Закон попиту: *за інших рівних умов, коли ціна на товар зростає, обсяг попиту на товар зменшується.*
- Ефекту доходу та ефекту заміщення.
- Дія закону попиту: обсяг продажу товару перебуває в оберненій залежності від його ціни.
- Розрізняють індивідуальний і ринковий попит.
- Ринковий попит — сукупний попит усіх покупців на певному ринку за певний період.
- Пропонування — кількість продукту, що може бути доставлена на ринок для продажу за кожної можливої ціни протягом визначеного проміжку часу.
- Закон пропозиції відображує суттєвий причинно-наслідковий зв'язок між ціною та кількістю товарів і послуг: за інших однакових умов зростання цін на товари веде до збільшення кількості товарів, яку хочуть і можуть вивести на ринок виробники.
- Функції ринку. Сутність ринку розкривається через регулюючу, стимулюючу, розподільну та інтегруючу функції.
- Рівноважна ціна. Ціну, за якої немає ні дефіциту, ні надлишку, а також немає підстав для того, щоб реально ціна на продукцію відхилялась від неї,
- Ринковий механізм — механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін.
- Еластичність попиту, нееластичний, одинично-еластичний.

6.3. Конкуренція.

- Конкуренція — важливий елемент механізму саморегулювання ринкової економіки і водночас конкретна форма її функціонування.
- Типи, види, форми конкуренції.
- Види конкурентної боротьби: конкуренція продавців; конкуренція покупців; конкуренція продавців і покупців; внутрішньогалузева і міжгалузева конкуренція; досконала (чиста) конкуренція, недосконала конкуренція тощо.
- Цінова конкуренція
- Нецінова конкуренція
- Добросовісна конкуренція
- Недобросовісна конкуренція
- Антимонопольне законодавство.
- Форми конкуренції: вільна, монополістична, олігополістична.

6.4. Моделі ринків.

- Чотири моделі ринку за формами конкуренції

- *Ринок досконалої конкуренції*. Це ринок, на якому багато продавців жоден з яких самостійно не впливає на ціну, за якою він поставляє продукцію на ринок.
- Ринок чистої монополії, на яких вільна конкуренція стримується такими чинниками, як монополія, недостатня інформація і зовнішні чинники
- Три типи монополій:
 - закрита,
 - відкрита
 - природна.
- Ринок монопольної конкуренції

Термінологічний словник

Досконала (чиста) конкуренція — ситуація, коли жоден виробник не може впливати на ринкову ціну.

Конкуренція — економічне змагання за досягнення кращих результатів у будь-якій сфері діяльності, боротьба товаровиробників за найбільш вигідні умови господарювання, одержання максимального прибутку.

Попит — потреба в товарах (послугах), яка зумовлена платоспроможністю і виражена в грошовій формі.

Пропонування — кількість продукту, що може бути доставлена на ринок для продажу за кожної можливої ціни протягом визначеного проміжку часу.

Ринкова система — система ринків, цін та конкуренції.

Ринковий механізм — координація діяльності суб'єктів через систему цін.

Ринок — обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва й обміну.

Цінова еластичність попиту — відношення процента зміни величини попиту до процента зміни ціни.

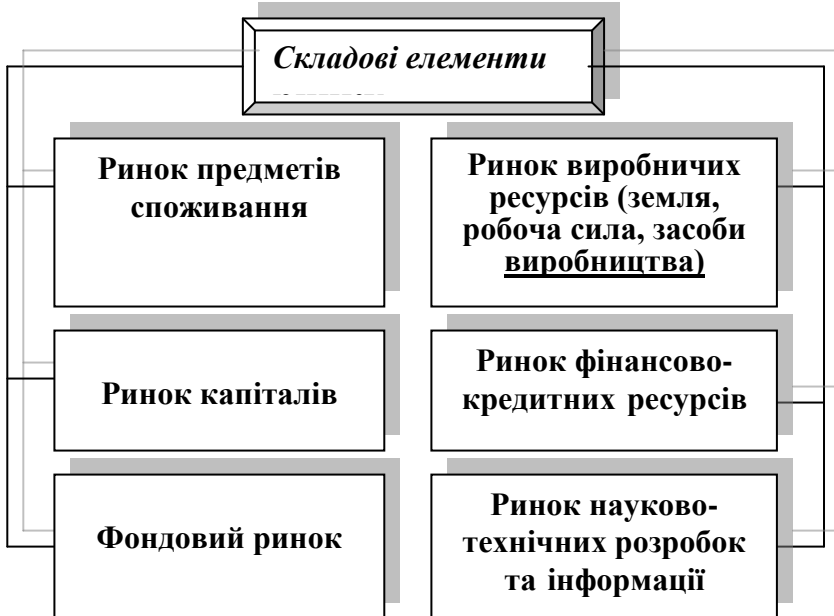
Цінова еластичність пропонування — вимірюється процентом зміни величини пропонування внаслідок зміни ціни товару на 1 %.

Тема 7. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

7.1. Принципи класифікації ринків. Ринок предметів споживання та виробничих ресурсів.

- За економічним призначенням об'єктів ринкових відносин складовими елементами ринку є:
 - ринок предметів споживання;
 - ринок виробничих ресурсів — землі, робочої сили і засобів виробництва;
 - ринок капіталів (капітальних благ);
 - ринок фінансово-кредитних ресурсів;
 - фондовий ринок;
 - ринок науково-технічних розробок та інформації.
- Ринок предметів споживання. Один з найважливіших компонентів суспільного ринку призначений для задоволення різноманітних особистих потреб людей.

За економічним призначенням об'єктів ринкових відносин, структура ринку має такий вигляд

- Товари особистого споживання. Вони поділяються на дві великі групи: *матеріальні блага і послуги*.
- Усезростаючу роль на ринку споживчих товарів виконують послуги.
- Послуги — відповідна діяльність людини, що спрямована на задоволення особистих потреб, але не набуває речовинно-матеріальної форми. Відмінність корисності послуг від корисності речових благ :
 - фізичній невідчутності, тому що їх неможливо відчути органами чуття;
 - невід'ємності від свого джерела (трудової діяльності), тоді як продукт у вигляді речі існує незалежно від наявності або відсутності джерела його виникнення;
 - неможливості їх накопичення та зберігання; послуга існує одночасно в момент «виробництва» та «споживання»;
 - індивідуальності та плинності якості: однакові продукти- речі мають одні й ті самі якості, тоді як однакові послуги можуть надаватися на більш високому або більш низькому рівні.
- Ринки основних виробничих ресурсів —ринки землі, праці і засобів виробництва, що використовуються для задоволення виробничих потреб.
- Граничний продукт фактора виробництва — це додатковий продукт або обсяг продукції, отриманий унаслідок збільшення витрат цього фактора на одну додаткову одиницю за сталої величини інших факторів виробництва.
- *Закон спадної віддачі*
- Особливості попиту на фактори виробництва

7.2.Ринкова інфраструктура.

- Інфраструктура — сукупність галузей і підприємств, зайнятих обслуговуванням суспільного виробництва. Розрізняють виробничу, соціальну і ринкову (сфери обігу) інфраструктуру.
- Інфраструктура ринку —система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили.

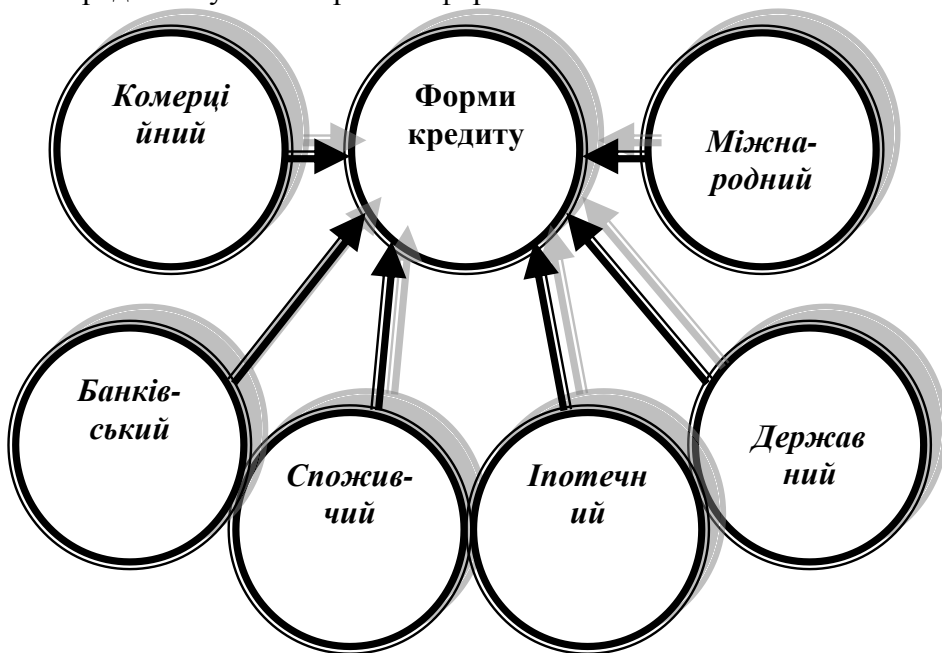
- Основні елементи ринкової інфраструктури, через які реалізуються її функції:
 - організаційно-технічна інфраструктура,;
 - фінансово-кредитна інфраструктура ринку;
 - організаційно-дослідна інфраструктура ринку.
 - спеціалізована інфраструктура, яка забезпечує ефективне функціонування окремих ринків: товарів, капіталів, праці.

7.3. Позичковий капітал і процент.

- Позичковий капітал сфери обміну — грошовий капітал, що надається в позику його власником іншому власнику-підприємцю на певний час, на умовах повернення, за плату у вигляді процента.
- Банк — фінансова установа.
- Банківська система — сукупність різних видів національних банків і кредитних установ, що діють у межах грошово-кредитного механізму.
- Банківська система країни включає:
 - центральний банк;
 - комерційні банки, у тому числі: ощадні, інвестиційні, іпотечні та інші спеціалізовані банки.
- Основне призначення банків - посередництво в переміщенні грошових засобів від кредиторів до позичальника і від продавців до покупців грошових ресурсів.
- Мета комерційних банків — одержання прибутку. Комерційні банки працюють за дотримання відповідних принципів:
 - робота в межах реальних ресурсів;
 - повна економічна самостійність і відповідальність;
 - взаємодія з клієнтами на ринкових засадах;
 - регулювання діяльності економічними методами і в межах закону.
- Комерційні банки виконують такі функції:
 - створення грошей;
 - посередництво в кредиті;
 - стимулювання нагромаджень господарськими суб'єктами;

- посередництво в платежах і забезпечення розрахунково-платіжного механізму;
- посередництво в операціях із цінними паперами.
- **Позичковий процент** — вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику (клієнтові), у вигляді надання йому за плату певної суми грошей на обумовлений строк.
- **Норма процента** являє собою відношення річної суми процента до вартості позичкового капіталу.
- **Кредит** — форма руху позичкового капіталу, тобто грошового капіталу, що надається в позику.
- Кредит виконує такі функції:
 - акумулює і мобілізує грошовий капітал;
 - перерозподіляє грошовий капітал;
 - сприяє скороченню витрат обігу;
 - прискорює концентрацію і централізацію капіталу;
 - є інструментом регулювання економіки.

Кредит існує в конкретних формах:

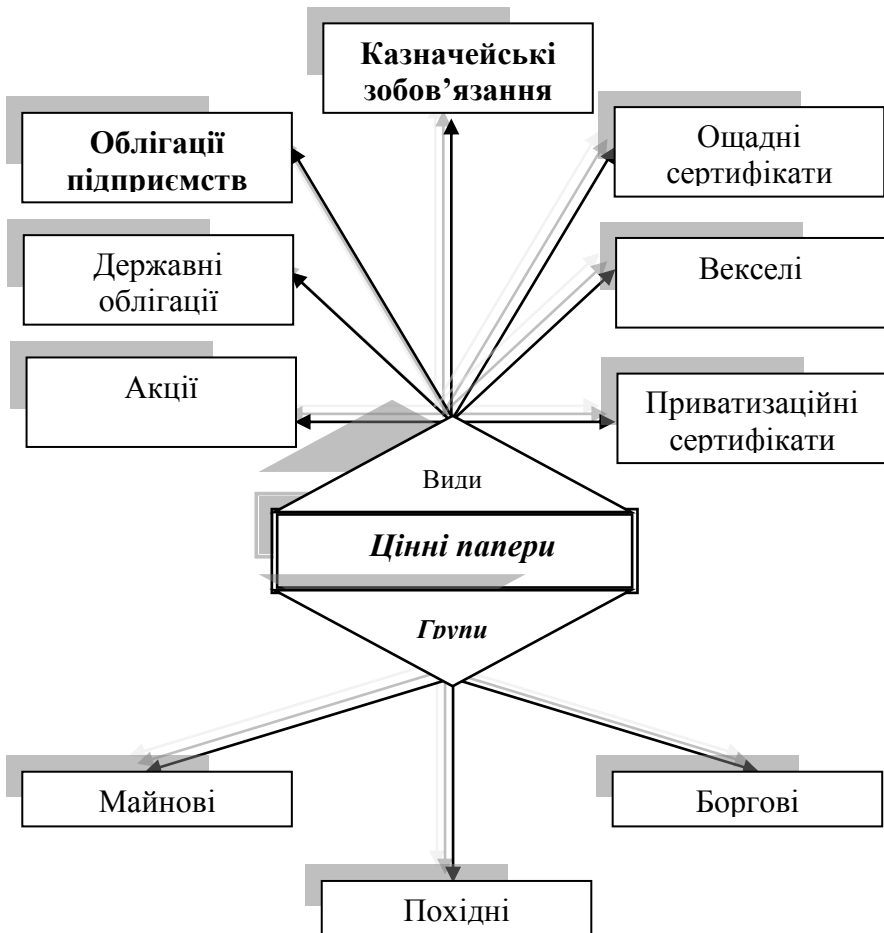

7.4. Цінні папери як фіктивний капітал сфери обігу.

- Торговий прибуток
- Формою функціонування фіктивного капіталу є цінні папери

Цінні папери

Грошові документи, які засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між собою, яка їх випустила та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходів у вигляді дивідендів

Термінологічний словник

Акція — цінний папір без установленого строку дії, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві і дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду.

Банк — фінансова установа, яка акумулює тимчасово вільні грошові кошти (вклади), надає їх у тимчасове користування у формі кредиту (позики), виступає посередником у взаємних платежах і розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами, регулює грошовий обіг у країні, включаючи випуск (емісію) нових грошей.

Банківський прибуток — різниця між процентами на вкладений капітал і виплатою процентів за позиками.

Витрати обігу — витрати підприємства сфери обігу, пов'язані з реалізацією продукції.

Дивіденд — дохід, який отримує власник акції за рахунок прибутку акціонерного товариства.

Інфраструктура ринку — система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили.

Кредит — позика в грошовій або товарній формі на умовах повернення зі сплатою процента; економічні відносини між кредитором і позичальником.

Норма банківського прибутку — відношення чистого прибутку до власних коштів банку.

Норма (рівень) процента — відношення річного прибутку, що одержується власником грошового капіталу, до суми позичкового капіталу.

Облігація — цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Оптова торгівля — здійснення посередницьких функцій між промисловцями і роздрібними торговцями.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який надається в позику господарському суб'єкту на певний час, на умовах повернення, за плату у вигляді процента.

Позичковий процент — вартість послуги, яка надається кредитором позичальнику (клієнтові), у вигляді надання йому за плату певної суми грошей на обумовлений строк.

Роздрібна торгівля — реалізація товарів безпосередньо споживачам.

Товарна біржа — форма діяльності оптового ринку з купівлі та продажу товарів за встановленими стандартами і зразками.

Торговий капітал — капітал, який забезпечує рух продукту від виробника до споживача.

Фіктивний капітал — акції, облігації та інші цінні папери, які обертаються на фондовій біржі.

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також забезпечують інші права, що впливають із цих документів, іншим особам

Тема 8. Витрати виробництва і прибуток.

8.1. Витрати виробництва: їх сутність і види.

- Сутність витрат виробництва та їх види.
- Витрати ресурсів, що набувають на ринку вартісної форми.
- Використання виробничої функції пов'язане з витратами виробництва.
- Вартісна оцінка ресурсів.
- Виражені у грошовій формі витрати ресурсів на здійснення підприємницької діяльності називають витратами виробництва.
- Витрати обігу, їх види:
 - додаткові
 - чисті.

- Витрати виробництва підприємств, виражені у вартісній формі - собівартість продукції.
- Виходячи з економічного змісту витрати групують за елементами:
 - матеріали (сировина, основні матеріали, паливо)
 - витрати на оплату праці;
 - відрахування на соціальні заходи;
 - амортизація основних фондів;
 - інші витрати
- Структуру собівартості. Статті калькуляції.
- Визначення структури собівартості за статтями калькуляції.
- Існує декілька підходів до розгляду витрат виробництва.
- Економічні витрати.
- Види витрат виробництва.
- Явні витрати виробництва — ті, що набувають форми явних (грошових) платежів постачальникам чинників виробництва й незавершених виробів.
- Зовнішні витрати являють собою плату постачальникам ресурсів (праці, сировини, енергії і т. д.), які не є власністю даного підприємства.
- Витрати на власний і самостійно використаний ресурс є внутрішніми витратами.

8. 2. Витрати виробництва у короткотерміновому і довготерміновому періодах

- Короткотерміновий і довготерміновий періоди.
- Розмежування короткотермінового і довготермінового періодів.
- Витрати виробництва у короткотерміновому періоді.
- Постійні і змінні витрати.
- Постійні витрати (ПВ) — витрати, величина яких не залежить від зміни обсягу продукції.
- Змінні витрати (ЗВ) — витрати, величина яких у короткостроковому періоді змінюється залежно від зміни обсягу продукції.

- Валові витрати. Постійні і змінні витрати у сукупності становлять валові витрати (ВВ). $ВВ = ПВ + ЗВ$
- Граничні витрати : $ГВ = ДВВ : д$
- Закон спадної віддачі.
- Середні витрати . $СВ = ВВ : Ч$
- Середні постійні витрати являють собою постійні витрати, поділені на обсяг випуску продукції.

8.3. Витрати виробництва, вартість товару і його ціна.

- Капіталістичні витрати у К. Маркса : $ВК = С + К$,
- Суспільна вартість товару і суспільні витрати на його виробництво за цією концепцією дорівнюють $С + V + т$.
- Ссуб'єктивно-психологічний підхід для визначення вартості, а відповідно, і ціни продукту.
- На основі взаємодії попиту і пропонування формується рівноважна ціна.
- Сучасні погляди на витрати виробництва, вартість і ціну.

8.4. Прибуток, його сутність і структура.

- Бухгалтерський прибуток - виручка фірми за мінусом зовнішніх витрат або витрат на залучення ресурсів.
- Економічний прибуток — загальна виручка за мінусом валових витрат (зовнішніх і внутрішніх).
- Сутність прибутку через функції, які він виконує.
- Однією з функцій прибутку є та, що прибуток є показником оцінки діяльності підприємця (фірми), узагальнюючим показником фінансових результатів господарської діяльності.
- Другою функцією прибутку є регулювання розподілу ресурсів між суб'єктами підприємництва, галузями і сферами виробництва.
- Прибуток виконує і стимулюючу функцію.
- Прибутковість підприємства.
- Норма прибутку
 $П' = П : К \times 100$.

де Π' — норма прибутку;

Π — маса прибутку;

K — величина авансованого капіталу.

Норма прибутку свідчить про ступінь прибутковості капіталу в конкретній сфері його застосування.

- Соціально-економічна сутність прибутку.
- До функцій прибутку належать:
 - облікова,
 - індикативна,
 - розподільча,
 - стимулююча.
- Економічна роль прибутку в умовах ринку:
 - прибуток є рушійною силою функціонування та розвитку економіки, основним спонукальним мотивом підприємницької діяльності;
 - прагнення отримати прибуток сприяє ефективному розподілу та використанню ресурсів;
 - прибуток є джерелом розширення суспільного виробництва, примноження національного багатства та задоволення потреб суспільства, що зростають.

Термінологічний словник

Бухгалтерський прибуток — різниця між загальним виторгом (доходом) підприємства і бухгалтерськими витратами (собівартістю).

Валові витрати — сума постійних і змінних витрат на кожному конкретному рівні виробництва.

Граничні витрати виробництва — додаткові витрати на виробництво однієї додаткової одиниці обсягу продукції.

Економічний прибуток — різниця між загальним виторгом (валовим доходом) і економічними витратами.

Економічні витрати — виплати, які підприємство повинне зробити, або ті доходи, які підприємство повинно забезпечити постачальнику ресурсів для того, щоб відволікти ці ресурси від використання в альтернативних виробництвах.

Закон спадної віддачі — продукт кожної додаткової одиниці фактора виробництва зменшується, якщо інші фактори залишаються сталими.

Змінні витрати — витрати, величина яких у короткостроковому періоді змінюється залежно від зміни обсягу продукції.

Норма прибутку — відношення прибутку в грошовому вираженні до всього авансованого капіталу, виражене у відсотках.

Нормальний прибуток — дохід тих, хто забезпечує економіку підприємницькими здібностями.

Постійні витрати — витрати, величина яких у короткостроковому періоді не залежить від зміни обсягу продукції.

Середні витрати — витрати на одиницю випуску продукції, які дорівнюють валовим витратам, поділеним на вироблену кількість товару.

Тема 9. Капітал як матеріальна основа підприємницької діяльності

9.1. Капітал як економічна категорія.

- Історія етимології капіталу. Слово «капіталізм» пізнього походження, його запровадив К. Маркс.
- Перетворення грошей у капітал.
- Механізм перетворення грошей у капітал, формула руху грошового капіталу.
- Гроші стають капіталом лише тоді, коли їх пускають в обіг для наживи, тобто для одержання грошової суми більшої ніж первісна вкладена.
- Форма товарного обігу має такий вигляд: $T—G—T$, гроші обслуговують обмін товарів у функції засобу обігу.
- Загальна формула руху капіталу така: $G—T—G'$, де $G' = G + \Delta G$, а ΔG — це приріст грошей над первісною сумою.
- Допотопні форми капіталу — торговельний і лихварський.
- Первісне нагромадження капіталу. Формування продуктивного капіталу історично пов'язується з

первісним нагромадженням капіталу і становленням капіталістичного підприємництва.

- Первісне нагромадження капіталу, що створює капіталістичні відносини, є процесом, який перетворює, з одного боку, засоби виробництва і засоби до життя в капітал, а з іншого — безпосередніх виробників у найманих робітників.
- Сутність категорії «капітал». Капітал виникає тільки там, де підприємець, будучи власником засобів виробництва та грошових ресурсів, знаходить на ринку вільного робітника в ролі продавця робочої сили, наймає його і здійснює процес виробництва товарів з метою одержання більшої вартості, що виступає у формі прибутку.
- Умови, за яких функціонує категорія капітал.
 - високорозвинуті товарне виробництво, обіг і ринок;
 - наявність такої мотивації діяльності виробника, як особисте збагачення за рахунок одержання прибутку;
 - зосередження в частини господарюючих суб'єктів значної кількості засобів виробництва і грошових ресурсів;
 - наявність людей праці, юридичне вільних, але які позбавлені засобів виробництва і життєвих благ, що змушує їх найматися.

9.2. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки

- Підприємство — первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності.
- Підприємство виконує такі функції:
 - організаційну — забезпечення виробництва товарів і послуг, їх реалізації;
 - відтворювальну — інвестування капіталу на розвиток, оновлення, розширення всіх його підрозділів;
 - соціальну — задоволення суспільних потреб споживачів, надання засобів існування для найманих робітників.

- Форми і види підприємств, їх класифікація за різними критеріями:

Класифікація підприємств	
Класифікаційна ознака	Види підприємств
1. За формою властивості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Індивідуальне ➤ Сімейне ➤ Приватне ➤ Колективне ➤ Державне ➤ Комунальне ➤ Спільне ➤ Орендне
2. За формою організації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Товариства ➤ Асоціації ➤ Корпорації ➤ Концерни ➤ Консорціуми ➤ Синдикати ➤ Картелі ➤ Холдинги ➤ Фінансово-промислові групи
3. За розмірами	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Малі ➤ Середні ➤ Великі
3. За видом діяльності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Виробничі ➤ Фінансові ➤ Посередницькі ➤ Страхові ➤ Інноваційні ➤ Торговельні

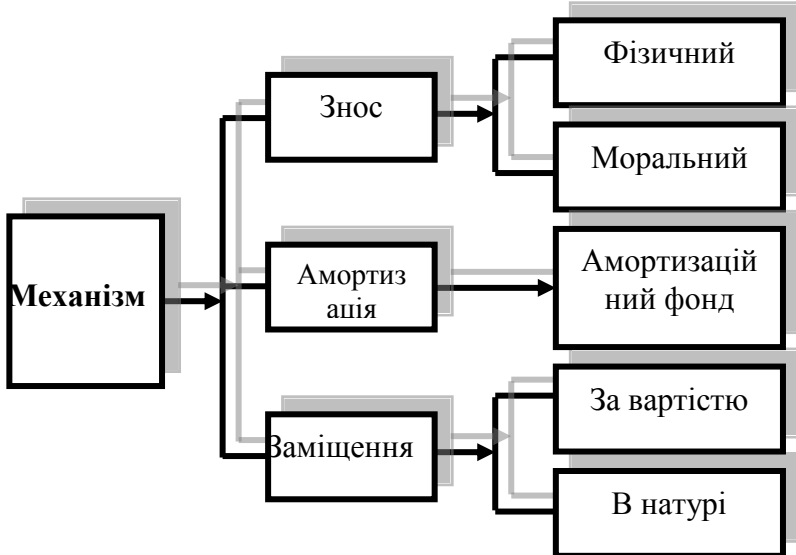
- Партнерство, або товариство;
- асоціації;
- корпорації (акціонерні товариства) консорціуми;
- концерни.
- Лізингові фірми.
- Інноваційні фірми.
- Венчурні фірми.
- Брокерські (маклерські) фірми.
- Аудиторські фірми (контори).

9.3. Капітал підприємства та його кругообіг. Види капіталу.

- Капітал капіталістичного підприємства.
- Процеси кругообігу і обороту капіталу,
- Перша стадія: $G \rightarrow T (P_c + Z_b)$ — купівля на ринку засобів виробництва і робочої сили (стадія обігу).
- Друга стадія: $\dots V \dots T'$ — стадія виробництва, на якій створюються нові товари.
- Третя стадія кругообігу: $T \rightarrow G'$ — стадія реалізації виробленої продукції, тобто товарного капіталу, на конкурентному ринку.
- Кругооборот промислового капіталу — безперервний рух капіталу за трьома стадіями із послідовною зміною форм і поверненням у свою початкову форму у збільшеному, як правило, обсязі.
- Оборот капіталу — безперервно повторюваний кругооборот капіталу в результаті якого авансовані кошти повністю повертаються до своєї початкової форми.
- Однією з характеристик обороту капіталу є швидкість його руху.
- Перший вимір швидкості обороту капіталу.
- Другий вимір швидкості обороту капіталу
- Засоби праці .
- Основний капітал — частина промислового капіталу, яка функціонує у натуральній формі засобів виробництва протягом кількох виробничо-технологічних циклів, частинами переносючи свою вартість на новостворену продукцію.
- Предмети праці

- Час виробництва — той час, протягом якого капітал перебуває у сфері виробництва.
- час обігу — той час, протягом якого капітал перебуває у сфері обігу.
- Оборотний капітал – частина промислового капіталу.
- Пошуки шляхів прискорення обороту капіталу.

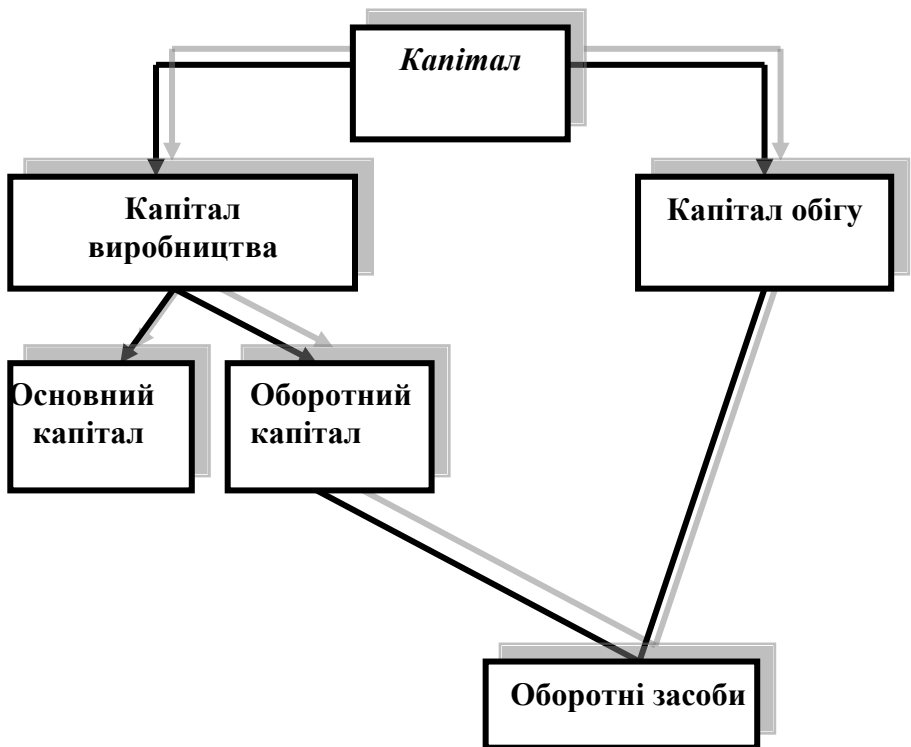
9.4. Амортизація і відтворення основного капіталу

Форми зношування основного капіталу

- Два види зношування основного капіталу — фізичне і моральне.
- Амортизація основного капіталу
- Амортизація - (від лат. *amort* — безсмертя або *amortisatio* — погашення) — термін, що використовується у двох значеннях:
 - процес поступового перенесення вартості основного капіталу на новостворену продукцію в міру його зношування;
 - процес відновлення вартості основного капіталу за рахунок цільового нагромадження грошових засобів.

- Фізичне зношування основного капіталу
- Моральне зношування основного капіталу.
- Моральне зношування другого виду
- Амортизаційне відрахування.
- Розрахунок річної суми амортизації основного капіталу (формула)
- Норма амортизації — виражене у відсотках відношення річної суми амортизації до вартості елементів основного капіталу.
- Основні методи амортизації:
 - Метод прискореної амортизації
 - Метод неприскореної амортизації
- Структура виробничого капіталу підприємства

Термінологічний словник.

Амортизація основного капіталу — заміщення в грошовій формі зношених засобів праці поступовим перенесенням вартості на продукт (послуги), що виробляються.

Другий вимір швидкості обороту капіталу — кількість обертів авансованого капіталу за рік.

Капітал — це авансовані підприємцями у виробництво товарів засоби виробництва, грошові ресурси і засоби на оплату найманої праці, які в процесі своєї продуктивної взаємодії забезпечують зростання вартості та збагачення підприємців.

Капітал підприємства — засоби виробництва, інше майно та цінності, які обслуговують процес виробництва, а також просте і розширене відтворення підприємства.

Консорціуми — об'єднання промислового та банківського капіталу на певний час для досягнення єдиної мети;

Концерни — об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців.

Лізингові фірми — це фірми, що надають кредити орендарю з правом користування певними об'єктами. Найпоширенішими об'єктами лізингу є транспортні засоби, обладнання, технології, ліцензії, «ноу-хау», програмне забезпечення і т. ін.

Інноваційні фірми впроваджують винаходи, науково-технічні розробки та послуги, реалізують різні проекти.

Венчурні фірми проводять комерційну апробацію науково-технічних розробок. Здебільшого вони виникають у наукомістких галузях економіки і працюють з певним ризиком.

Брокерські (маклерські) фірми виступають як посередники в торгівлі товарами та послугами, під час виконання біржових операцій з товарами та цінними паперами, а також фрахтування суден і страхування. ^
Асоціації — об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності (вони не повинні

втручатися у виробничу або комерційну діяльність будь-кого з учасників);

Аудиторські фірми (контори) за замовленням підприємств перевіряють їх фінансово-господарську діяльність, а також видають рекомендації щодо поліпшення справ.

Кругообіг капіталу — безперервний рух капіталу, у процесі якого він послідовно проходить три стадії, набуває на кожній з них певної функціональної форми і повертається до своєї висхідної форми — грошової.

Перший вимір швидкості обороту капіталу — відрізок часу, протягом якого до підприємця у вигляді виручки повертається грошова сума авансованого капіталу, що зросла на величину прибутку. Цей відрізок часу становить один оборот.

Підприємство — первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності.

Моральний знос основного капіталу — передчасна втрата основними фондами їх вартості або зменшення її.

Наймання праці — письмовий чи усний договір між власником підприємства або його представником і працездатною особою про використання робочої сили суб'єкта, що працевлаштовується, у виробничому процесі підприємства за відповідну грошову винагороду.

Оборот капіталу — кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється.

Основний капітал — частина продуктивного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, переносить свою вартість на новий продукт частинами (у міру зношування).

Фізичний знос основного капіталу — матеріальний знос машин інструментів, будинків і споруд, інших засобів праці за час їхнього функціонування в процесі виробництва або невикористання.

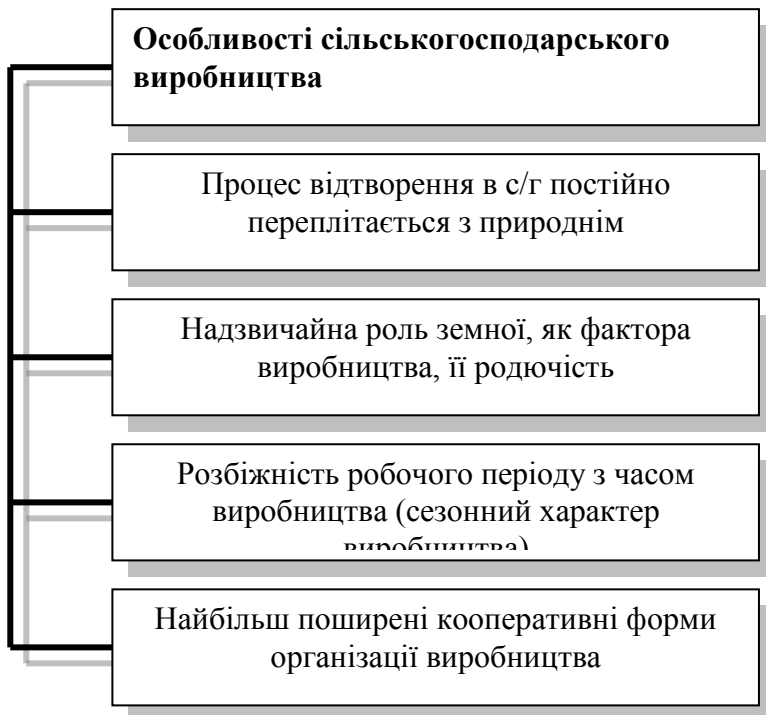
Холдингові компанії, виступають власниками контрольних пакетів акцій низки підприємств.

Тема 10. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки

10.1. Аграрні відносини, їхній зміст і особливості

Аграрні відносини — складова економічних відносин які виникають у сільському господарстві з приводу володіння й використання землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва, а також виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції та послуг.

Особливості сільськогосподарського виробництва

- Особливість аграрних відносин зумовлена тим, що земля є предметом праці й одночасно засобом виробництва.

- Основні фактори сільського господарства : .
 - ЛЮДИ,
 - ЗЕМЕЛЬНІ УГІДДЯ, ТВАРИНИ,
 - ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ
- Суб'єктами економічних відносин в аграрному секторі є:
 - суспільство в цілому в особі держави;
 - сільськогосподарські підприємства;
 - індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства).

10.2. Земельна рента, її сутність, види і механізм утворення

- Складовою аграрних відносин є рентні відносини.
- Рента (від фр. *rendre* — віддана) — передача частини доходу землеробом власнику землі за використання його земельної ділянки.
- земельна рента є економічною формою реалізації власності на землю.
- Три основних види земельної ренти:
 - диференційна,
 - абсолютна
 - монопольна
- Причини, умови формування, джерела та форми вилучення диференційної ренти.
- Причиною її утворення є монополія на землю як об'єкт господарювання, яку здійснюють власник або орендар земельної ділянки.
- Природними умовами існування диференційної ренти є обмеженість земельних ресурсів, відмінності у природній родючості;
- На гірших ділянках диференційна рента не утворюється.
- Дві форми диференційної ренти — перша та друга.
- Диференційна рента I — додатковий чистий дохід, одержуваний у результаті продуктивнішої праці на кращих за природною родючістю і місцезнаходженням землях.

- Диференційна рента II виникає в результаті штучного підвищення продуктивності землі завдяки використанню ефективніших засобів виробництва, тобто за рахунок додаткових вкладень капіталу в землю.
- Взаємозв'язок першої і другої диференційної ренти полягає в тому, що вони засновані на використанні родючості земель. Тільки перша рента пов'язана з природною, а друга — з економічною (штучною) родючістю ґрунтів.
- Абсолютна земельна рента
- Причиною є монополія приватної власності на землю, яка закріплює високу норму прибутку у сільському господарстві — понад середню норму.
- Абсолютна рента утворюється на всіх земельних ділянках як надлишок суспільної вартості сільськогосподарської продукції над ціною виробництва.
- Причина виникнення абсолютної ренти — монополія приватної власності на землю — залишається.
- Монопольна рента.
- Орендна плата — це платіж, який орендар вносить власнику землі за користування земельною ділянкою.
- Рента в неаграрному секторі економіки
 - Монопольна гірна рента.
 - Екологічна рента.
 - Туристична рента.
 - Економічна рента
 - економічна рента.

10.3. Ринок земельних ресурсів. Ціна землі

- Мета купівлі землі:
 - виробництво сільськогосподарських продуктів;
 - видобуток корисних копалин;
 - забудова;
 - спорудження автомагістралей, аеропортів.
- Ціна землі — дисконтований потік її доходу (ренти).
- Дисконтування

- Ціна землі прямо пропорційна величині ренти і обернено пропорційна ставці позичкового відсотка.
- Пропозиція землі залежить від багатьох факторів, які сумарно можна звести до двох:
 - якість або родючість землі;
 - місцезнаходження ділянки.
- Пропозиція землі на ринку нееластична, тому що кількість землі, придатної для обробки, є фіксованою величиною.
- Попит на землю.
- Ціна землі = Земельна рента : Норма процента × 100.
- Теоретично ціна землі включає грошовий еквівалент витрат власника на її покращання і величину ренти.

Термінологічний словник

Агропромислова інтеграція — посилення взаємозв'язків і органічне поєднання сільського господарства і пов'язаних галузей, які обслуговують сільське господарство, постачають йому ресурси і доводять його продукцію до споживача.

Агропромисловий комплекс (АПК) — сукупність галузей, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача.

Земельна рента — економічна категорія, що виражає економічні відносини, пов'язані з формами власності на землю та її використанням, економічна форма реалізації права власності на землю. В умовах ринкової економіки може виступати у формі диференціальної, абсолютної та монопольної ренти.

Земельні відносини — економічні відносини в суспільстві, пов'язані з володінням і користуванням землею як головним засобом виробництва в сільському господарстві.

Землеволодіння — володіння землею на праві власності, що історично виступає в різних формах.

Землекористування — умови, порядок і форми господарського використання землі особами або колективами, які не мають на неї права землеволодіння.

Земля в сільському господарстві — головний засіб сільськогосподарського виробництва, його активний елемент. Земля є предметом, на який спрямована праця (обробіток, сімба тощо), і водночас знаряддям виробництва.

Оренда землі — форма землекористування, за якою власник ділянки землі передає її на певний строк іншій особі (організації) для ведення господарства за винагороду (орендну плату).

Орендна плата — грошові суми, що їх сплачують орендарі за користування орендованою землею та майном за договором оренди.

Сільське господарство — одна з основних сфер матеріального виробництва; вирощування сільськогосподарських культур і розведення сільськогосподарських тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

Ціна землі — грошова сума, що її одержує власник землі за реалізації земельної ділянки. Величина ціни землі залежить від розміру земельної ренти і рівня позичкового процента. Ціна землі є капіталізованою земельною рентою.

Тема 11. Капітал і наймана праця.

10.1. Ринок капіталів.

- Ринок капіталів і ринок капітальних благ.
- Капітал як фактор виробництва складається з тих виготовлених товарів, які, відповідно, застосовують для продукування інших товарів.
- Три різновиди капітальних благ.
- Відмінність ринку капіталів від ринку капітальних благ.
- Платежі за тимчасове використання капітальних благ називають орендною платою.
- Норма прибутку на капітал — щорічний чистий дохід (орендна плата мінус витрати) на вкладену одиницю капіталу, її вимірюють у процентах за рік.

- Складовою ринку виробничих ресурсів і споживчих благ є ринок нерухомості.
- Формування ринків виробничих ресурсів і капіталів в Україні.

10.2. Капітал і праця.

- Дві основні форми працевлаштування людей:
 - пряма
 - побічна.
- Пряме (безпосереднє) працевлаштування є характерним для дрібного товарного виробництва та сектору підприємств колективної власності.
- Державна власність на підприємства.
- Праця —ресурс, який займає особливе місце на ринку ресурсів у зв'язку з тим, що доходи від цього ресурсу є домінуючими для найчисленнішої соціальної групи населення в будь- якій країні світу.
- Особливість ресурсу "праця"
- Крива індивідуальної пропозиції трудових послуг (праці), її конфігурації .
- Вибір між зростанням доходу та збільшенням часу дозвілля
- Наймання праці .
- Теорія ціни праці.
- Грошова винагорода наймання праці - заробітна плата.
- Властивості товару робоча сила.
 - товаром є не річ, а здатність людини до праці;
 - здатність до праці, на відміну від звичайних товарів, відчужується на строк через ринок праці у формі наймання;
 - реальне відчуження здатності здійснюється у процесі праці найманого виробника;
 - корисність робочої сили проявляється в її продуктивній силі, якості, культурному розвитку, сумі інших здатностей.
- Людський капітал — своєрідна міра впливу природних талантів та здібностей, а також освіти та кваліфікації на величину доходу від ресурсу "праця".
- Ефект доходу.

- Ефект заміщення.
- Пропозиція праці для підприємства за умови досконалої конкуренції.
- Пропозиція праці для галузі.
- Причини, що зумовлюють висхідний нахил кривої пропозиції.
- Пропозиція праці в масштабах економіки.
- Ринкова рівновага та рівновага підприємства на конкурентному ринку праці.
- Рівновага на галузевому ринку праці. Роль галузевих ринків праці в економіці.

10.3. Економічна рента і трансфертний дохід.

- Трансфертний дохід.
- Економічна рента.
- Коефіцієнт еластичності пропозиції за ціною
- Співвідношення між часткою трансфертного доходу і економічною рентою

10.4. Заробітна плата: сутність та форми.

- Заробітна плата — ціна, що виплачується за використання праці.
- Основні форми заробітної плати
- Сутність відрядної (поштучної) заробітної плати
- Форми і системи заробітної плати
- ставка заробітної плати, яка є ціною, що її сплачує роботодавець найманому працівникові за функціональне використання його праці.
- Структура заробітної плати, яка охоплює: основну та додаткову зарплату, а також види винагород, що входять до кожної зі складових.
- Дві основні форми заробітної плати.
- Відрядна заробітна плата.
- Погодинна форма заробітної.
- Усереднений рівень оплати праці в країні визначається вартістю робочої сили;
- Диференціація заробітної плати.

- Номінальна заробітна плата.
- Реальна заробітна плата.
- Фактори, які визначають рівень заробітної плати:
 - розмір номінальної заробітної плати;
 - рівень цін на товари та послуги;
 - розмір сплачуваних податків.
- Мінімальна заробітна плата.
- Продуктивність праці і заробітна плата.

Термінологічний словник

Відрядна заробітна плата — це форма, що заохочує збільшення обсягів виробництва продукту.

Вартість робочої сили — вартість суми життєвих засобів, достатньої для того, щоб підтримувати трудящого індивіда та його дітей у стані нормальної життєдіяльності.

Заробітна плата — ціна, що виплачується за використання праці і виражає як вартість товару робоча сила, так і оплату за результати праці.

Економічна рента – це перевищення ціни на ресурс над рівнем трансфертного доходу, яке дозволяю отримати необхідну пропозицію цього ресурсу в межах заданого способу його використання.

Мінімальна заробітна плата — законодавче встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг роботи).

Номінальна заробітна плата — сума грошей, яку одержує працівник за годину, день, тиждень, місяць.

Пряме (безпосереднє) працевлаштування є характерним для дрібного товарного виробництва та сектору підприємств колективної власності

Реальна заробітна плата — це та кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату, очищену від відрахувань на прибутковий податок.

Трансфертний дохід – це дохід, що дозволяє утримувати будь-який ресурс в уже обраній сфері діяльності.

Усереднений рівень оплати праці в країні визначається вартістю робочої сили (встановлення мінімального гарантованого рівня всім працівникам незалежно від кінцевих результатів);

Диференціація заробітної плати (залежно від рівня кваліфікації, продуктивності праці, ризиковості, відповідальності й т. ін.) здійснюється на основі закону граничної корисності, що проявляється як закон граничної продуктивності, або на основі ціни трудових послуг, наданих найманими працівниками підприємцями.

Тема 12. Економічне зростання та його чинники. Економічні цикли.

12.1. Зміст та типи економічного зростання.

- Сутність поняття «економічне зростання» можна визначити як кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів.
- Економічний розвиток — це процес переходу країни від одного стану економіки до іншого, більш досконалого — тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень.
- Екстенсивний тип економічного зростання забезпечується за рахунок кількісного збільшення обсягів функціонуючих факторів виробництва і практично за збереження незмінними їх попередніх техніко-технологічних параметрів.
- Інтенсивний тип економічного зростання характеризується розширенням виробництва на основі якісного поліпшення всіх його факторів, тобто раціонального використання всього виробничого потенціалу.
- Регресивний тип зростання, для якого характерне тривале зниження обсягів суспільного виробництва.
- Рушійні сили економічного зростання (прогресу).

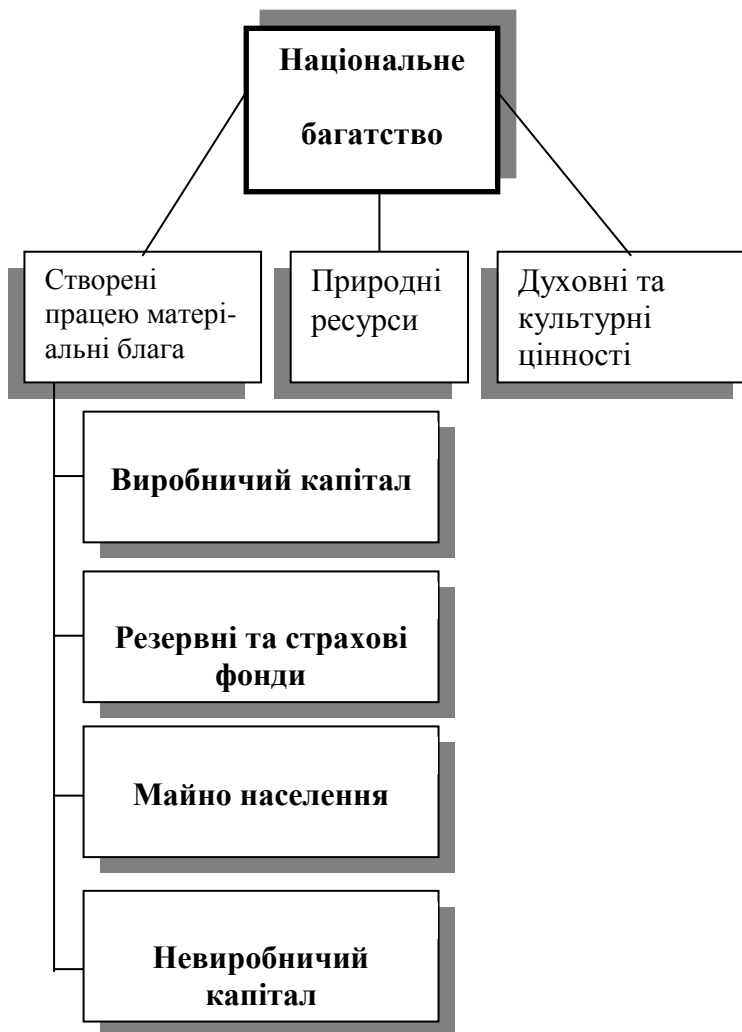
Структура факторів економічного зростання

- Необхідність розв'язання таких проблем економічного зростання:
 - визначення тенденцій і ресурсів (факторів) зростання;
 - забезпечення усталеності економічного зростання в довгостроковій перспективі;
 - вимірювання конкретної результативності дії факторів економічного розвитку;
 - визначення темпів і строків для встановлення більш прогресивної структури народного господарства;
 - окреслення соціально-економічних наслідків для країни з вибором тієї чи іншої моделі технологічного розвитку.
- Нагромадження та його норма.
- Інвестиції та їх ефективність.
- Інвестиції — сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки.
- Головна мета інвестування
- Чисте інвестування коли створюється новий реальний капітал.
- Моделі економічного зростання.
- Однофакторна модель зростання. У ній автори враховують як єдиний фактор економічного зростання лише капітал.
- Модель Харрода—Домара.
- Модель виробничої функції. Економічне зростання може бути забезпечено за рахунок паралельних вкладень у різні фактори, що робить їх більш високопродуктивними.
- Багатофакторні моделі зростання.
- Універсальна модель В. Леонтьєва, яка дістала назву «витрати—випуск», її автор проаналізував систему взаємозалежностей в економіці як єдиного цілого на основі таблиці міжгалузевого балансу.

12.2. Національне багатство, його сутність, структура і проблеми розширеного відтворення.

- Національне багатство - сукупність матеріальних благ, нагромаджених суспільством за всю його історію.
- Масштаби, структура та якісний рівень національного багатства.

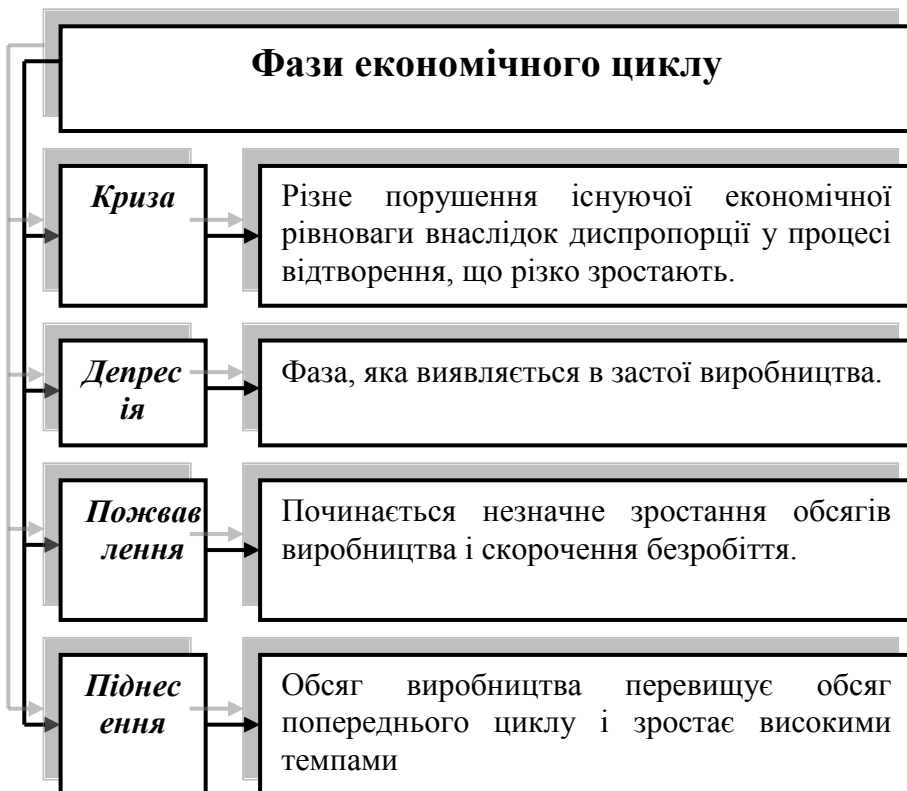
- Складові національного багатства:
 - матеріальне багатство;
 - нематеріальне багатство.
- Основні елементи матеріальної форми національного багатства.
- Основні елементи нематеріальної форми національного багатства:
 - духовні цінності;
 - культурні цінності.
- Природні ресурси – складові національного багатства:
 - відтворювані;
 - не відтворювані.

12.3.Економічні цикли: сутність, види.

- Сутність економічного циклу.
- Циклічний характер економічного розвитку.
- Циклічність — об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого.
- Характерна риса циклічності — рух економіки не по колу, а по спіралі, то вона є формою прогресивного її розвитку.
- З точки зору тривалості виокремлюють типи економічних циклів:
 - короткі (2—3 роки),
 - середні (близько 10 років)
 - довгі (40 — 60 років).
- Передумови (причини) циклів.
- Криза — це різке порушення існуючої економічної рівноваги внаслідок диспропорцій у процесі відтворення, що різко зростають.
- Депресія — це фаза циклу, яка виявляється в застої виробництва. На цій фазі відбувається просте відтворення, виробництво не збільшується, проте, і не зменшується.
- Пожвавлення — це фаза відновлення, яка розпочинається з незначного зростання обсягу виробництва (у відповідь на зростання попиту) і помітного скорочення

безробіття.

- Піднесення (зростання) — це така фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг попереднього циклу і зростає високими темпами.
- Економічний цикл та його фази.

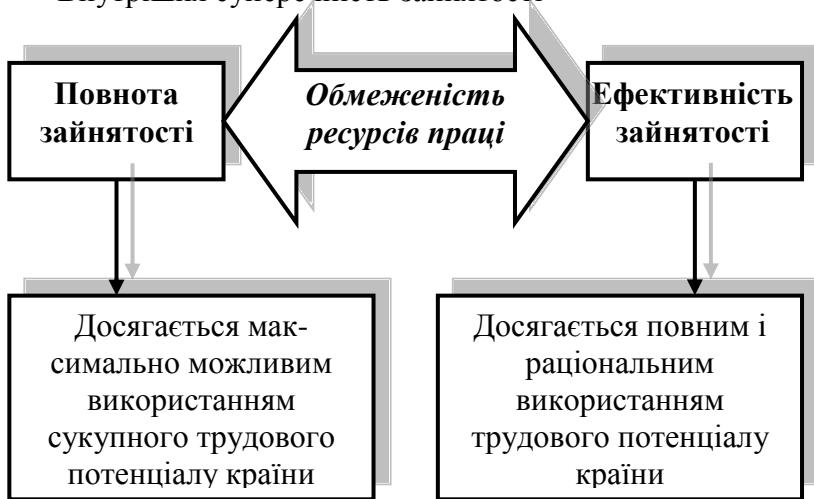
- Погляди щодо появи передумов середніх економічних циклів.
 - циклічні коливання зумовлені специфікою сфери обігу — розбіжністю у часі актів продажу товарів, послуг і оплати за них;

- головна причина спаду — це суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів.
- цикл зумовлюється співвідношенням оптимізму і песимізму в економічній діяльності людей (В. Парето, А. Пігу);
- цикл — результат технічних нововведень, що вимагає зростання інвестицій, а останні й спричиняють піднесення виробництва (Й. Шумпетер);
- циклічність зумовлюється надлишком заощаджень і нестачею інвестицій у виробництво (Дж. Кейнс);
- причиною циклів є невідповідність між наявним грошовим капіталом і його пропонуванням (І. Фішер).
- Етапи дослідження природи економічних циклів.

12.4. Зайнятість: сутність, форми та ефективність.

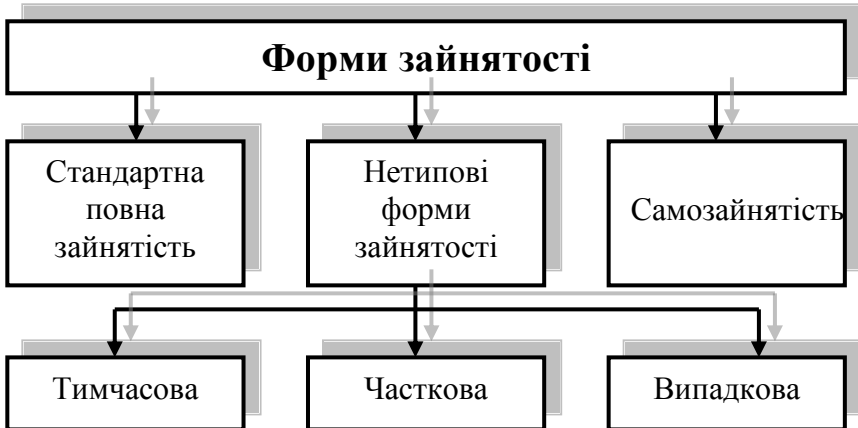
- Дві характеристики робочої сили
 - кількісну (кількість носіїв здатності до праці);
 - якісну (стан фізичного розвитку і здоров'я людини, рівень освіти і кваліфікації, співвідношення цих показників для різних професійних груп населення). А також
- • здатність приводити в дію засоби виробництва, виконувати норми, виробляти конкурентоспроможні матеріальні блага і послуги високої якості;
- • здатність у процесі праці вдосконалювати свої професійні навички, підвищувати рівень освіти і кваліфікації;
- • здатність удосконалювати знаряддя і предмети праці. Робоча сила, є потенційним станом здатності до праці, її реалізації у самій праці.
- Поняття «зайнятість» передусім означає, що потенційний носій особистої продуктивної сили — робочої сили чи підприємницького хисту, включений до складу продуктивних сил суспільства на певній ділянці виробничого процесу товарів і послуг.

- **Зайнятість** — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі.
- Внутрішня суперечність зайнятості

- Повна зайнятість означає використання всіх придатних для цього ресурсів.
- Формування неповної зайнятості: певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи.
- Економічно активне населення.
- Ефективність зайнятості.
- Риси раціональної зайнятості:
 - суспільно корисний характер трудової діяльності; оптимальна структура народного господарства, що забезпечує суспільний поділ праці згідно з існуючими потребами;
 - використання сучасних досягнень науки і техніки;
 - професійно-кваліфікаційна структура сукупної робочої сили та адекватна їй система робочих місць.
- Ефективність зайнятості, тобто забезпечуваний нею оптимальний соціально-економічний результат.

- **Форми зайнятості,**

- Міжнародна статистика виділяє за статусом три основних категорії зайнятих:
 - працівники, що працюють за наймом і отримують заробітну плату;
 - самозайняті працівники або підприємці;
 - неоплачувані працівники сімейних господарств.
- Неповна зайнятість і безробіття в механізмі відтворення робочої сили
- Нормативна ринкова зайнятість
- Працездатні громадяни, які називаються безробітними
- Основними його видами є природне і циклічне безробіття.
- Природне безробіття є
 - добровільним,
 - фрикційним
 - структурним.
- Добровільне безробіття.
- Фрикційне безробіття.

- Структурне безробіття означає невідповідність між пропонування і попитом на працівників.
- Вимушене безробіття зумовлене перепадами ринкової кон'юктури і характеризується своєю тривалістю.
- Вимушене безробіття буває
 - сезонне, т
 - ехнологічне,
 - конверсійне.
- Циклічне безробіття. Під ним розуміють безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою економічного циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються.
- Закон Оукена
- Люди, що мають роботу, — зайняті;
- люди, які не мають роботи, але шукають її, — безробітні,
- не мають роботи і не шукають її, — незайняті.
- Відтворення робочої сили в ринковій економіці — безперервний процес відтворення зайнятої його складової (головний елемент) і незайнятої (безробітних).
- Рівень безробіття вимірюється нормою
безробіття

$$\text{Рівень безробіття} = (\text{Безробітні} / \text{Робоча сила}) * 100$$

- Соціальні наслідки безробіття.
- Діяльність держави по подоланню безробіття:
 - регулювання рівня й тривалості безробіття
 - соціальний захист безробітних.
- Зниженню безробіття сприяє:
 - економічна політика, спрямована на підтримання стійкого розвитку суспільного виробництва, стримування інфляції та підтримання сукупного попиту;
 - збільшення тривалості навчання пересічного громадянина;
 - посилення гнучкості заробітної плати;

- державна політика, спрямована на захист і підтримку вітчизняного виробництва та вітчизняного ринку;
- орієнтація на виробництво високоякісної продукції, яка б користувалась підвищеним попитом як на внутрішньому, так і на світовому ринку;
- створення умов для функціонування нетрадиційних видів зайнятості та їх підтримка;
- розвиток розгалуженої системи державної служби зайнятості; професійної орієнтації і масштабної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів у всіх містах і містечках країни.

Термінологічний словник

Безробітні — працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають підходящої роботи, заробітку, зареєстровані у державній службі зайнятості та отримують відповідну грошову допомогу, дійсно шукають роботу та здатні приступити до неї.

Вимушена неповна зайнятість — зайнятість працівників, які в поточному році перебували в адміністративних відпустках без збереження заробітної плати або працювали в режимі неповного дня (тижня).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у поточному періоді на території країни, незалежно від національної належності підприємств.

Валовий національний продукт (ВНП) — сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, створених за певний період вітчизняними підприємствами в країні та за її межами.

Валовий суспільний продукт (ВСП) — сукупність усіх матеріальних благ і послуг, створених у суспільному виробництві, як правило, за рік.

Відтворення — постійне відновлення та повторення процесу виробництва.

Гранична схильність до споживання — величина додаткового споживання, що його спричиняє одна додаткова гривня доходу.

Добровільне безробіття — безробіття, зумовлене тим, що робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але стали б до роботи, якби зарплата була вищою.

Доходи — грошові кошти, що отримують домогосподарства, фізичні та юридичні особи за результатами господарської діяльності, використання власності чи у формі соціальних виплат, громадських внесків тощо.

Доходи від власності — доходи, які отримують власники від продуктивного використання землі, капіталу, майна (орендна плата, процент, дивіденд).

Доходи від індивідуальної трудової власності — доходи, які отримують громадяни від самостійної трудової діяльності (за надання послуг чи реалізацію товарів, що вироблені індивідуально).

Депресія (застій) — фаза економічного циклу (може бути тривалою), протягом якої завершується формування умов для поживавлення економічної діяльності

Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили і підприємливості — це населення обох статей віком 15—70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропонування робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Повнота і раціональність у комплексі визначають **Ефективність зайнятості**, тобто забезпечуваний нею оптимальний соціально-економічний результат у певний час і за конкретних умов.

Економічна криза — різке зменшення обсягів виробництва, яке починається поступово зі звуження ділової активності.

Екстенсивний тип відтворення — нарощування обсягів виробництва за рахунок додаткового залучення засобів виробництва і збільшення кількості робітників.

Інвестиції — сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки.

Інтенсивний тип відтворення — нарощування обсягів виробництва, за рахунок більш раціонального

використання всіх видів ресурсів на] основі науково-технічного прогресу.

Заощадження — частина доходу, що не споживається.

Закон Оукена стверджує, що на кожен 1 % зростання безробіття, коли рівень безробіття перевищує природне безробіття, знижується ВВП на 2,5 %.

Зайнятість — діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій чи іншій формі.

Людський капітал — запас у людини здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню продуктивності її праці і впливають на збільшення доходів (заробітків).

Моделі економічного зростання — схеми (концепції) аналізу місця і ролі факторів виробництва в економічному зростанні, тобто інструменти теоретичного аналізу.

Національне багатство — сукупність матеріальних благ, створених працею людей за весь період існування країни, залучених до господарського обороту природних ресурсів і нагромаджених культурних і духовних цінностей.

Національний дохід (НД) — за сучасною методологією — це ЧВП, зменшений на величину непрямих податків на бізнес.

Національне заощадження — частина національного доходу, яка не використовується на споживання і характеризує обсяг чистого заощадження в суспільстві.

Номінальні доходи — сума грошових доходів, отриманих протягом певного періоду, без урахування зміни цін.

Норма національного чистого заощадження = (національне заощадження / національний дохід) x 100.

Номінальний ВВП — ВВП, обчислений у поточних цінах.

Особистий фактор виробництва — робоча сила, яку розглядають у контексті її зв'язку із засобами виробництва, що за своїм характером є об'єктивними факторами виробництва.

Просте суспільне відтворення — повторення процесу суспільного виробництва в незмінних масштабах.

Податки — обов'язкові нормовані платежі, що вилучаються державою в бюджет за встановленими нею розмірами з фізичних та юридичних осіб.

Податки непрямі — податки на товари та послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу.

Повна зайнятість — використання всіх придатних для цього ресурсів; характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, бажає і здатен працювати.

Податкова декларація — заява платника податків про отримані доходи, як правило, за поточний рік.

Прожитковий мінімум — розмір грошових коштів, що необхідний для підтримки життєдіяльності людини та відновлення його робочої сили.

Рецесія — стан економіки, коли обсяг ВВП стає меншим, що свідчить про спад або зниження темпів його розвитку.

Реальний ВВП — ВВП, обчислений у постійних цінах.

Розширене суспільне відтворення — відтворення суспільного виробництва, яке з року в рік повторюється у зростаючих масштабах.

Рівень безробіття — виражене у процентах відношення чисельності безробітних до чисельності робочої сили (включаючи й безробітних).

Структурне безробіття — невідповідність між пропонуванням і попитом на працівників.

Сукупна робоча сила — кооперація індивідуальних

Суспільні фонди споживання — фонди, за допомогою яких використовується частина фонду життєвих засобів і забезпечується (повністю або частково) задоволення потреб в освіті, культурі, охороні здоров'я, утримання непрацездатних членів суспільства.

Тіньова економіка — приховані господарськими та інституціональними одиницями види діяльності, що офіційно не обліковуються державними органами.

Темпи економічного зростання — швидкість зростання факторів, показників і результатів виробництва.

робочих сил у певній суспільне комбінованій формі.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) — ВВП, зменшений на величину амортизаційних відрахувань.

Чистий продукт (ЧП) — за класичною методологією — новостворена вартість за рік, або національний дохід.

Функція споживання — зв'язок між споживанням та доходами.

Функція заощадження — зв'язок між розмірами заощадження та доходу.

Фрикційне безробіття — безробіття, що виникає внаслідок постійного руху населення між видами праці, регіонами, а також на різних стадіях життєвого циклу.

Фактори економічного зростання — залучені до процесу виробництва ресурси.

Циклічність розвитку економіки — рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабі економіки в цілому до іншої.

Циклічне безробіття — безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою економічного циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються.

Тема 13. Світове господарство. Економічні аспекти глобальних проблем.

13.1. Світове господарство: сутність та структура.

- Світове господарство — як сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.
- Основні віхи у розвитку світового господарства :
 - виникнення міжнародних монополій, які поділили між собою світові ринки збуту, джерела сировини і сфери прикладання капіталу. Результатом став економічний розподіл світу;
 - територіальний поділ світу великими державами і утворення величезних колоніальних імперій.
 - виникнення соціалістичної системи, що призвело до розколу єдиного світового господарства і поклало початок протистоянню двох соціально-економічних системам.
- Класифікація груп країн світового господарства. класифікація світового господарства, за якою в ньому виокремлюють три великі групи країн:
 - розвинуті країни,

- країни, що розвиваються,
- країни з перехідною економікою
- Сутність міжнародного поділу праці.
- Міжнародна спеціалізація виробництва
- Міжнародна виробнича кооперація.

13.2. Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил.

- Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил
- Інтернаціоналізація виробництва — означає, поступовий вихід виробництва за межі окремої країни та формування його міжнаціональних форм у рамках світового господарства.
- Інтернаціоналізація виробництва — об'єктивний процес, що є наслідком поглиблення міжнародного поділу праці і становить основу розвитку всіх форм міжнародних економічних відносин.
- Інтернаціоналізація капіталу.
- Інтернаціоналізація господарського життя
- Транснаціоналізація у світовому господарстві. Транснаціоналізація — найважливіша, форма загального процесу інтернаціоналізації господарського життя.
- Характерними рисами сучасного етапу транснаціоналізації є:
 - стрімке зростання масштабів операцій ТНК.
 - розширення географії діяльності ТНК.
 - підвищення ступеня «міжнародності» операцій ТНК більшості країн, який характеризується питомою вагою
 - збільшення трансграничного злиття і поглинання.
 - розширення транснаціоналізації середніх і малих фірм.
- Міжнародна економічна інтеграція та її форми. Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції зумовлений такими факторами:

- економічним розвитком країн, груп і регіонів світу в умовах нерівномірності розподілу ресурсів; закономірностями НТП;
- тенденціями демографічної ситуації;
- наявністю і необхідністю вирішення глобальних проблем; швидким розвитком транспортно-комунікаційних мереж; ринковою «уніфікацією» економічного розвитку.
- Міжнародні міжрегіональні економічні об'єднання Рівні, форми і типи міжнародної економічної інтеграції

13.3. Глобальні проблеми і шляхи їх розв'язання людством.

- Небезпека глобальних проблем.
- Виникнення глобальних проблем.
- Класифікація глобальних проблем:
 - проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства;
 - проблеми соціально-економічних і воєнно-політичних відносин;
 - \проблеми, пов'язані з розвитком людини.
- Визначення пріоритетності при розподілі фінансових ресурсів.
- Специфіка глобальних проблем.
- Глобалізація світової економіки.
- Шляхи розв'язання глобальних проблем.
- Демілітаризація економіки країни.
- Конверсія.
- Проблеми рідкості ресурсів і зон зубожіння.
- Екологічна проблема.
- Екологічно безпечне розширене відтворення світової економіки.

Термінологічний словник

Глобалістика - це самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

Глобалізація світової економіки – це складна, багатоаспектна проблема, за якою приховується безліч явищ та процесів, що відбуваються одночасно, а також проблем, котрі зачіпають усе людство і які прийнято називати глобальними проблемами сучасності.

Глобальні проблеми – це всезагальні проблеми, що відзначаються загально планетарним за своїми масштабами, значенням, характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Демілітаризація економіки – роззброєння і ліквідація оборонних галузей виробництва.

Інтернаціоналізація виробництва — це встановлення безпосередніх стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що відбувається у світовому масштабі.

Інтернаціоналізація капіталу — це процес переплетіння і об'єднання національних капіталів, що проявляється як у створенні окремими компаніями об'єктів в інших державах, так і в розвитку міжнародних форм зв'язків і контактів між капіталами різних країн.

Інтернаціоналізація господарського життя — це зближення економік країн, що виявляється у зростанні виробничої взаємозалежності, збільшенні міжнародного товарообороту, русі капіталів і робочої сили, взаємному впливові на найважливіші економічні процеси в країнах, у тому числі на динаміку цін, ставки проценту, і т. д.

Економічна інтеграція («інтер» з латині — цілий) — це широке міждержавне об'єднання, яке діє відповідно до спеціальних угод і має певну організаційну структуру (включаючи спільні керівні та інші установи). У межах такого об'єднання на території країн-учасниць

розгортаються різні види господарської діяльності на особливих пільгових, порівняно з рештою країн, умовах.

Конверсія – це зміна пропорцій розподілу фінансових, людських і матеріальних ресурсів між цивільною і воєнною сферою, переключення в ході роззброєння воєнного виробництва та інших видів військової діяльності на мирні цілі.

Міжнародна виробнича кооперація — як форма організації спільного або взаємоузгодженого виробництва за участю двох або декількох країн.

Нове політичне мислення – усвідомлення всіма народами планети важливості і негайного вирішення глобальних проблем, включаючи розробку системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних забезпечити збереження і розвиток людської цивілізації в цілому.

Транснаціоналізація — це якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя, який характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав і створенням транснаціонального капіталу. Інші трактують транснаціоналізацію як більш вузьку категорію — лише одну, хоча й найважливішу, форму загального процесу інтернаціоналізації господарського життя.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1

Тема *Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.*

План

1. Становлення й основні етапи розвитку економічної теорії як науки.
2. Предмет економічної теорії та еволюція його визначення різними школами.
3. Методи пізнання економічних процесів та явищ та їх класифікація.
4. Обмеженість виробничих можливостей і безмежність потреб.
5. Економічні потреби, їх суть та класифікація.
6. Зміст і дія економічного закону зростання потреб.
7. Економічні інтереси: суть, види і роль в розвитку суспільства.
8. Роль економічних інтересів в мотивації підприємницької діяльності людини.

Семінарське заняття 2

Тема *Форми організації суспільного виробництва.*

План

1. Виробництво як основа життя та розвитку людського суспільства.
2. Зміст і структура суспільного виробництва.
3. Фактори виробництва.
4. Економічні та соціальні показники ефективності суспільного виробництва.
5. Натуральна і товарна форма організації суспільного виробництва.
6. Вартість, споживча вартість та цінність товару.
7. Сутність та функції закону вартості.

Семінарське заняття 3

Тема Теорія грошей і грошового обігу.

План

1. Гроші як основоположна економічна категорія розвинутих товарних відносин.
2. Виникнення та суть грошей. Специфіка вартості грошей.
3. Функції грошей та їх еволюція в сучасній ринковій економіці.
4. Сучасні функціональні форми грошей
5. Закони обігу грошей.
6. Інфляція, її сутність, причини та види.
7. Забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці.

Семінарське заняття 4

Тема Ринок: сутність, функції та моделі

План

1. Інституціональні основи ринкової економіки. Ринкові відносини, їх суб'єкти і об'єкти.
2. Ринок і його сутність. Попит і пропонування, чинники, що на них впливають.
3. Функції ринку.
4. Еластичність попиту і пропонування.
5. Конкуренція, її сутність та форми.
6. Моделі ринків.

Семінарське заняття 5

Тема Витрати виробництва і прибуток. Інфраструктура ринку і капітал сфери обігу

План

1. Ринок предметів споживання. Ринок виробничих ресурсів: попит і пропонування.
2. Поняття та основні елементи ринкової інфраструктури.
4. Сутність позичкового капіталу. Банки і банківська система. Кредит, його функції і форми.

5. Фіктивний капітал.
6. Витрат виробництва: їх сутність і види. Постійні й змінні витрати. Валові, середні й граничні витрати.
7. Прибуток і його суть. Теорії прибутку.
8. Норми і маса прибутку.

Семінарське заняття 6

Тема *Капітал як матеріальна основа підприємницької діяльності*

План

1. Зміст, основні принципи та ознаки підприємництва
2. Організаційно-правові форми підприємництва.
3. Класифікація підприємств за розміром. Малий бізнес.
4. Сутність капіталу та його генезис.
5. Стадії кругообороту промислового капіталу та його функціональні форми.
6. Обороти капіталу та його швидкість.
7. Основний і оборотний капітал.
8. Амортизація і відтворення основного капіталу.

Семінарське заняття 7

Тема *Ринкові відносини в аграрному секторі економіки*

План

1. Аграрне виробництво - особлива форма вкладення капіталу.
2. Земельна рента та її форми.
3. Агропромислова інтеграція й агропромисловий комплекс.
4. Розвиток підприємництва в сільському господарстві.
5. Державна політика регулювання і підтримки сільськогосподарського виробника.

Семінарське заняття 8

Тема *Капітал і наймана праця.*

План

1. Сутність, види та джерела формування доходів
2. Винагорода за працю в ринковій економіці: заробітна плата.
3. Ціноутворення на ринку праці.
4. Економічна рента і трансфертний дохід у складі заробітної плати.
5. Форми і системи заробітної плати.
6. Номінальна та реальна заробітна плата.
7. Вплив держави і профспілок на функціонування ринку праці.
8. персональний розподіл доходів. Сімейні доходи, їх рівень, джерела і структура.

Додаток 1

Програмові вимоги до екзамену з курсу «Основи економічної теорії»

1. Предмет економічної теорії.
2. Закони та категорії економічної теорії.
3. Зародження та розвиток економічної теорії.
4. Методи економічної теорії.
5. Функції економічної теорії.
6. Виробництво як визначальний фактор потреб суспільства та їх розвитку.
7. Економічні потреби суспільства, їх суть та структура.
8. Економічний закон зростання потреб.
9. Корисність продукту. Закон спадної граничної корисності.
10. Економічні інтереси, їх взаємозв'язок з потребами, споживанням і виробництвом.
11. Економічна система: сутність, структурні елементи і критерії класифікації.
12. Економічні відносини як соціальна форма і спосіб організації економічної системи.
13. Типи економічних систем та критерії їх класифікації.
14. Власність як економічна категорія.
15. Структура власності.
16. Форми організації суспільного виробництва: натуральне і товарне. Їх суть та основні риси.
17. Економічні та неекономічні блага. Товар і його властивості.
18. Закон вартості, його сутність та функції.
19. Виникнення грошових відносин. Еволюція і типи грошей.
20. Сутність і функції грошей.
21. Сучасні функціональні форми грошей.
22. Закони грошового обігу.
23. Інфляція та забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці.
24. Витрати виробництва: їх сутність і види.
25. Витрати виробництва у короткотерміновому і довготерміновому періодах
26. Витрати виробництва, вартість товару і його ціна.

27. Прибуток, його сутність і структура.
28. Ринкові відносини, їх суб'єкти і об'єкти.
29. Ринок і його сутність. Попит і пропонування.
30. Конкуренція.
31. Моделі ринків.
32. Принципи класифікації ринків. Ринок предметів споживання та виробничих ресурсів.
33. Ринкова інфраструктура.
34. Позичковий капітал і процент.
35. Капітал у сфері торгівлі. Торговий прибуток
36. Цінні папери як фіктивний капітал сфери обігу.
37. Капітал як економічна категорія.
38. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки
39. Капітал підприємства та його кругообіг. Види капіталу.
40. Амортизація і відтворення основного капіталу
41. Ринок капіталів.
42. Капітал і праця.
43. Заробітна плата: сутність та форми.
44. Аграрні відносини, їхній зміст і особливості
45. Земельна рента, її сутність, види і механізм утворення
46. Ринок земельних ресурсів. Ціна землі
47. Економічна система капіталізму вільної конкуренції.
48. Економічна система монополістичного капіталізму.
49. Сутність, ознаки та механізм функціонування сучасної капіталістичної змішаної економіки.
50. Монополії та олігополії в умовах капіталістичної змішаної економіки.
51. Еволюція та перспективи розвитку сучасного капіталізму.
52. Світове господарство: сутність та структура.
53. Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил.
54. Світогосподарські зв'язки та їх форми.

Самостійна робота студентів

Одним із шляхів отримання якісної освіти є самостійна робота студента. Вона проходить без викладача, однак чітко ним регламентується. Зокрема, викладачем визначаються обсяг і зміст роботи, здійснюється загальне керівництво процесом та встановлюються методи контролю за її виконанням.

Самостійна робота посідає дуже важливе місце. Вона підвищує відповідальність, формує навички працювати самостійно, використовувати і застосовувати набуті знання при аналізі соціальних та інших процесів.

Важливою формою самостійної роботи студента денної форми навчання є підготовка рефератів.

Студентський реферат - це письмовий огляд визначеної сумісно з викладачем теми з метою поглиблення і конкретизування знань з окремих проблем курсу та набуття навичок творчих узагальнень відповідних навчальних і наукових публікацій. Разом з тим підготовка рефератів є першою початковою формою науково-дослідницької роботи студента, яка передбачає, наскільки це можливо, формулювання й виклад елементів власного творчого осмислення і бачення студентом тих чи інших проблем в межах відповідної теми.

Зміст реферату має відображати актуальність теми, проблемність питань, практичне й теоретичне значення, творчий характер та логічність викладення. Найбільш зручною може бути така структура плану реферату: вступ, 3-5 основних питань, висновки, список використаної літератури, додатки. Загальний обсяг реферату 12-15 друкованих сторінок.

Студентські реферати можуть використовуватись для повідомлень та обговорення на семінарських заняттях, а кращі з них - для доповідей на студентських наукових гуртках та конференціях.

При **обговоренні рефератів** визначається рівень знань студентів, передбачених програмою курсу, ознайомлення з додатковою літературою, вміння робити логічні послідовні висновки, узагальнення, творчо

мислити, лаконічно висловлювати свої думки, наводити практичні приклади у контексті тематичного теоретичного матеріалу :

оцінка "відмінно" - ставиться тоді, коли студент повністю розкрив суть теоретичного завдання, вміє робити послідовні логічні висновки, узагальнювати їх результати, творчо мислити та використовувати результати висновків на практиці, використав широке коло літератури та виконав роботу з дотриманням усіх необхідних вимог щодо написання реферату;

оцінка "добре" - ставиться тоді, коли студент розкрив суть теоретичного завдання, вміє робити певні висновки, щодо їх використання на практиці, але при захисті допускає неточності у трактуванні окремих проблем, відчуває певні труднощі в теоретичному узагальненні;

оцінка "задовільно" - ставиться тоді, коли студент розкрив суть теоретичного завдання, але не вміє наводити практичні приклади застосування даних теоретичних знань та робити відповідні висновки щодо них;

оцінка "незадовільно"- ставиться, коли студент навіть при наявності реферату не вміє розкрити теоретичного змісту поданого завдання, не орієнтується в проблемі та не опанував мінімуму наукової літератури.

Тематика рефератів

1. Предмет дослідження економічної теорії та його еволюція.
2. Основні течії сучасної економічної теорії.
3. Сучасний монетаризм як економічна доктрина і межі її використання в Україні.
4. Економічні аспекти розвитку сучасної цивілізації.
5. Економічна теорія та формування сучасного економічного мислення.
6. Потреби та інтереси людей як рушійна сила соціально-економічного прогресу.
7. Економічна система, її сутність, типи та еволюція.
8. Система соціального захисту населення в трансформаційній економіці.
9. Формування і розподіл доходів у системі соціального захисту населення.
10. Перехідні економічні системи та закономірності їх розвитку.
11. Система пенсійного забезпечення населення і шляхи її реформування в Україні.
12. Концепції виникнення та сутності грошей.
13. Гроші, як основоположна економічна категорія розвинених товарних відносин.
14. Проблеми становлення та розвитку грошово-кредитної системи в Україні.
15. Ефективність виробництва: сутність, типи, фактори, економічні та соціальні показники.
16. Суть, причини та соціально-економічні наслідки інфляції.
17. Власність як економічна категорія. Форми та види власності.
18. Інтелектуальна власність: сутність та проблеми її комерціалізації в Україні.

19. Реформування відносин власності в економіці України.
20. Взаємозв'язок форм власності та форм підприємницької діяльності.
21. Трансформація форм власності - основа докорінних перетворень соціально-економічної системи України.
22. Концепції витрат виробництва і прибутку та їх сучасне трактування.
23. Інтернет-торгівля у сфері сучасної ринкової інфраструктури.
24. Роль ринкової інфраструктури в регулюванні економічних процесів.
25. Бартер: сутність, причини виникнення, негативні наслідки та шляхи подолання.
26. Структура і динаміка споживчого ринку як показники рівня життя населення.
27. Страхування як складова ринкового механізму господарювання.
28. Ринок робочої сили та особливості його формування в Україні.
29. Природа та генезис торговельного капіталу і торговельного прибутку.
30. Трансформація торговельного підприємництва на базі урізноманітнення форм власності.
31. Природа, джерела та генезис позичкового капіталу та проценту.
32. Кредит, його суть, форми і значення в ринковій економіці.
33. Банківська система як інфраструктурний елемент сучасної ринкової економіки.
34. Сучасне реформування земельних відносин в Україні та проблеми земельної ренти.

35. Розвиток агробізнесу як фактор ринкового реформування аграрного сектора економіки України.
36. Роль держави у становленні та розвитку ринкової економіки в Україні.
37. Державний сектор в економіці як спосіб реалізації економічних функцій держави.
38. Національний капітал та іноземні інвестиції в Україні: проблеми взаємодії.
39. Суть і типи суспільного відтворення.
40. Економічне зростання: теорія і сучасна світова практика.
41. Проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні.
42. Концепції і моделі ринкової трансформації економіки постсоціалістичних країн.
43. Економічні та соціальні проблеми ринкової трансформації в Україні.
44. Формування інституційних і економічних умов переходу до ринкової системи господарювання в Україні.
45. Роздержавлення та приватизація - основні шляхи переходу України до ринкової економіки.
46. Сучасні проблеми стабілізації та економічного зростання в Україні.
47. Демоніполізація і розвиток конкуренції в економіці України.
48. Антимонопольне регулювання в економіці України.
49. Природні монополії в Україні: сутність і система регулювання.
50. Конкуренція як форма реалізації демократизму товарного ринку.
51. Рівень життя населення та фактори, що його визначають.

52. Циклічність економічного розвитку, її природа та методи сучасного регулювання.
53. Економічні кризи: сутність, причини та еволюція їх прояву.
54. Монополізм та засоби його обмеження в економіці України.
55. Сучасний ринок: його суть та функції.
56. Закономірності розвитку сучасного світового господарства.
57. Україна у світовому господарстві та її зовнішньоекономічні пріоритети.
58. Безробіття: причини, форми та методи подолання.
59. Теоретична система Дж.М.Кейнса та її вплив на світову економічну думку.
60. Розвиток теорії торговельного підприємництва у світовій економічній думці.
61. Еволюція теорії міжнародної торгівлі..
62. Мікроекономічний аналіз динаміки витрат на виробництво продукції і резерви їх зниження.
63. Порівняльний аналіз суспільної ефективності ринкової структури.
64. Наслідки державного регулювання ціноутворення для конкурентної галузі.
65. Надлишок споживача, надлишок виробника та чисті витрати суспільства за умов монополії.
66. Особливості конкурентної боротьби на олігопольному ринку.
67. Формування цін на ресурси та грошові доходи домогосподарств.
68. Інвестування як процес створення капіталу (мікроекономічний аспект).
69. Мікроекономічний аналіз взаємозв'язку інвестицій та процентних ставок.
70. Прибуток та його роль у ринковій економіці.

71. Аналіз особливостей форм доходу від основних факторів виробництва.
72. Теорія трансакційних витрат: використання в аналізі економічних процесів.
73. Аналіз динаміки еластичності попиту (на прикладі конкретного ринку).
74. Аналіз динаміки еластичності пропозиції (на прикладі конкретного ринку).
75. Аналіз життєвих ситуацій та пояснення вибору споживача за допомогою апарату кривих байдужості та бюджетного обмеження (на конкретному прикладі).
76. Олігополістичні ринкові структури в Україні: можливості державного регулювання.
77. Теорія еластичності та її практичне застосування.
78. Аналіз конкурентного ринку в короткостроковому і довгостроковому періоді.
79. Ціноутворення в умовах монополічного ринку.
80. Теоретичні моделі олігополії та реальна олігополістична ринкова структура.
81. Основні макроекономічні теорії сучасної світової думки.
82. Впровадження та розвиток системи національних рахунків в Україні.
83. Фіскальна політика держави в моделі мультиплікатора
84. Ділові цикли та безробіття
85. Економічні проблеми народонаселення
86. Природа процентних ставок. Облікова ставка НБУ.
87. Банківська справа і пропозиція грошей
88. Монетарна політика держави
89. Ринки і державне регулювання в сучасній економіці
90. Фінансова система держави
91. Вексельний обіг в Україні

92. Сукупний попит і пропозиція
93. Втрати від інфляції
94. Макроекономічна рівновага
95. Фондова біржа
96. Економічні основи міжнародної торгівлі
97. Інфляція і безробіття
98. Проблеми стабілізації економіки
99. Економічні реформи. Їх різновидність і застосування
100. Бюджети і фіскальна політика
101. Міжнародна фінансова система
102. Економічне зростання
103. Детермінанти інвестицій
104. Сучасна кейнсіанська макроекономіка
105. Довгострокове економічне зростання
106. Платіжний баланс
107. Економічні наслідки дефіциту бюджету
108. Капітал. Різновидність, форми. Регулювання ринку за умов плаваючого та фіксованого курсу
109. Розробка Дж. Кейнсом макроекономічної моделі та концепції управління попитом
110. Бюджетна система. Дефіцит державного бюджету, причини виникнення та економічні наслідки
111. Дилема “інфляція- безробіття
112. Теорія мультиплікатора та його використання в макроекономічних дослідженнях
113. Соціально- економічні аспекти розвитку України в середньостроковій перспективі
114. Інфляція: сумісність, різновидності. Макроекономічні моделі інфляції
115. Грошовий обіг, його закони
116. Новий підхід” Дж. Кейнса до проблеми заробітної плати
117. Загальна теорія зайнятості

118. Антиінфляційне регулювання економіки
119. Сучасний монетаризм. Грошово-кредитна політика в Україні
120. Макроекономічний аналіз: сукупний попит і пропозиція
121. Стабілізація національної економіки: макроекономічні аспекти
122. Інструменти грошово-кредитного ринку: особливості застосування
123. Проблема цін. Інфляція
124. Соціальний захист трудящих і безробітних в Україні.
125. Теорія народонаселення Т. Мальтуса.
1. Конкуренція і монополія в ринковій економіці.
126. Різноманітність моделей ринкової організації господарства.
127. Альтернатива вільного ринку.
128. Світова торгівля і торгова політика.
129. ТНК і розвиток міжнародних виробничих відносин.
130. Теоретичні концепції міжнародних економічних відносин.
131. Міжнародні економічні організації.
132. Місце і роль України в системі міжнародного поділу праці.

Основна і додаткова література

1. Башнянин Г.І. Політична економія. / Башнянин Г.І. (керівник), Лазур П.Ю., Медведєв В.С. —К.: Ніка-Центр Ельга, 2000.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія; Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2006. — 631.
3. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія; Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001.
4. Бланк И.А. Управление формированием капитала. / И.А.Бланк — К.: Ника-Центр, 2000.
5. Гальчинський А.С. Основи економічних знань: Навч. посібник /А.С.Гальчинський, П.С.Єщенко, Ю.І.Палкін. — К.: Вища шк., 1998.
6. Кривенко К. Т. Категорія вартості в контексті неокласичної теорії: позитивні аспекти // Вчені записки: Наук. зб. — Вип. 3. — К.: КНЕУ, 2001.
7. Основи економічної теорії: Підручник / А.А.Чухно, П.С.Єщенко, Г.М. Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна.— К.: Вища шк., 2001.
8. Політична економія: Навч. Посібник / К.Т.Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка.—К.: КНЕУ, 2001.
9. Маркс К. Капітал: Т. 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: Пер. з 2-го рос. вид. — К.: Держполітвидав УРСР, 1963. — Т. 23. — Передмова до першого видання.
10. Мочерний С.В. Політична економія : Навч.посіб./ С.В.Мочерний – К.: знання-Прес, 2002.
11. Мочерний С.В., Устенко О.А. Основи економічної теорії: Навч. посібник./ С.В.Мочерний, О.А.Устенко — Тернопіль, „Астон”. 2001
12. Мочерний С. Власність // Економічна енциклопедія: У 3 т. / Ред-кол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія, 2000. — Т. 1. —С. 237—247.
13. Никитин С., Глазова Е., Никитин А. Прибыль: теоретические и практические подходы/ С.Никитин, Е.Глазкова // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 5.

14. Основи економічної теорії: політ економічний аспект: Підручник / Г.Н.Климко, В.П.Нестеренко, Л.О.Каніщенко та ін.; За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка.—2-е вид., перероб. і допов.—К.: Вища шк.—Знання, 1997.
15. Растяпін А. В., Бубенко С. П. Максимізація прибутку підприємства/ А.В.Растяпін, С.П.Бубенко // Фінанси України. — 2002. — № 2.
16. Рибалкін В. О., Лазня І. В. Теорія власності./ В.О. Рибалкін, І.В. Лазня — К.: Логос, 2000.
17. Тарасевич В.М. Економічна теорія. Підручник / За ред. В.М.Тарасевича. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. — 617.